τορ
Ε5

ΑΝΔΡΕΟΥ ΕΜΜ. ΚΟΠΑΣΗ,
ΗΓΕΜΟΝΟΣ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ,
ΠΡΩΗΝ ΣΥΜΒΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ
Μέλους τῆς ἐν Μαδρίτῃ Βασιλικῆς Ἀκαδημίας τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν ὡς καὶ ἄλλων σοφῶν Ἑταιριῶν.

ΤΟ ΕΝ ΣΑΜΩ ΗΡΑΙΟΝ
ΚΑΙ
ΑΙ ΕΙΣ ΑΥΤΟ ΔΙΕΝΕΡΓΟΥΜΕΝΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΔΙΑΛΕΞΙΣ

ΓΕΝΟΜΕΝΗ ΤΗ 16 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1911
ΕΝ ΤΩ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩ ΣΥΛΛΟΓΩ ΣΑΜΟΥ

ΕΝ ΣΑΜΩ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ
1911

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
102

Ε 5

ΑΝΔΡΕΟΥ ΕΜΜ. ΚΟΠΑΣΗ,
ΗΓΕΜΟΝΟΣ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ,
ΠΡΩΗΝ ΣΥΜΒΟΥΛΟΥ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ
Μέλους τῆς ἐν Μαδρίτῃ Βασιλικῆς Ἀκαδημίας τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν ὡς καὶ ἄλλων σοφῶν Ἑταιριῶν.

ΤΟ ΕΝ ΣΑΜΩ ΗΡΑΙΟΝ
ΚΑΙ
ΑΙ ΕΙΣ ΑΥΤΟ ΔΙΕΝΕΡΓΟΥΜΕΝΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
65
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΣΙΔΕΡΙΔΟΥ

ΔΙΑΛΕΞΙΣ
ΓΕΝΟΜΕΝΗ ΤΗ 16 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1911
ΕΝ ΤΩ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩ ΣΥΛΛΟΓΩ ΣΑΜΟΥ

ΚΑΙ ΤΟΥΔΕ ΚΤΗΤΩΡ
ΞΕΝΟΦ. Α. ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ
ΕΝ ΚΩΝ/ΠΟΛΕΙ
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΝ ΣΑΜΩ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ

1911

ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ
ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ Α. ΣΙΔΕΡΙΔΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΣΑΜΟΥ

ΕΠΙΤΙΜΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ
Ἡ Α. Ὑψηλότης ὁ Ἡγεμὼν τῆς Σάμου
ΑΝΔΡΕΑΣ ΕΜΜ. ΚΟΠΑΣΗΣ

Πρόεδρος, ὁ κ. Ἡρακλῆς Θαλασσινός, Πρόεδρος τῶν Ἐφετῶν Σάμου.

Ἀντιπρόεδρος, ὁ κ. Ὄθων Ρέντζος, Γυμνασιάρχης τοῦ Πυθαγορείου Γυμνασίου.

Γραμματεὺς, ὁ κ. Νικόλ. Πανᾶς, καθηγητὴς τῆς χημείας ἐν τῷ αὐτῷ Γυμνασίῳ.

Ταμίας, ὁ κ. Γεράσιμος Σβορῶνος, Πρόεδρος τῶν Πρωτοδικῶν Βαθέος

Ἔφορος, ὁ κ. Ἰω. Ἰωαννίδης, Διευθυντὴς τοῦ Ἡγεμονικοῦ Διοικητικοῦ Γραφείου.

Ὁ Σύλλογος ἱδρύθη διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 72 καὶ χρονολογίαν 12 Φεβρουαρίου 1910 Διατάγματος τῆς Α. Ὑψηλότητος τοῦ Ἡγεμόνος. Διὰ τοῦ αὐτοῦ Διατάγματος ἐπεκυρώθη καὶ ὁ Κανονισμὸς τοῦ Συλλόγου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Κυρίαι, Κύριοι,

Κατὰ τὴν περυσινὴν χειμερινὴν περίοδον τοῦ Φιλολογικοῦ ἡμῶν Συλλόγου ἐποιησάμην δύο μακρὰς διαλέξεις «περὶ Πυθαγόρου, τοῦ Σαμίου φιλοσόφου, καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ συστήματος».

Προετιθέμην νὰ συνεχίσω ἐφέτος τὰς διαλέξεις μου περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, ἀλλ᾽ ἐθεώρησα ἀναγκαῖον νὰ ποιήσωμαι, κατὰ προτίμησιν, ἑτέραν διάλεξιν περὶ τοῦ ἐν Σάμῳ Ἡραίου καὶ τῶν εἰς αὐτὸ διενεργουμένων ἀνασκαφῶν. Τοῦτο πράττων σήμερον, ἐπιφυλάσσομαι νὰ συνεχίσω τὰς περὶ Πυθαγορείου φιλοσοφίας διαλέξεις μου.

Κυρίαι, Κύριοι,

Γνωστὸν τυγχάνει ὑμῖν ὅτι οὐ πρὸ πολλοῦ ἤρξαντο διενεργούμεναι ἀνασκαφαὶ εἰς τὸ Ἡραῖον. Πέρυσι, κατὰ μῆνα Μάϊον, ὁ διαπρεπὴς ἀρχαιολόγος κ. Θεόδωρος Βήγανδ, Διευθυντὴς τοῦ ἐν Βερολίνῳ Μουσείου τῶν ἀρχαιοτήτων, μοὶ ὑπέβαλεν ἔγγραφον, δι᾽ οὗ ᾐτεῖτο τὴν ἄδειαν ὅπως ἐνεργήσῃ ἀνασκαφὰς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ πόλει Σάμῳ, ἐν τῷ Ἡραίῳ καὶ ἐν τῇ μεταξὺ τῆς ἀρχαίας ἐκείνης πόλεως καὶ τοῦ περιλαλήτου τούτου τῆς Ἥρας τεμένους ὁδῷ, τῇ ἱερᾷ ὁδῷ καλουμένῃ.

Τὴν διὰ τοῦ ἐνταῦθα Αὐτοκρατορικοῦ Ὑποπροξενείου τῆς Γερμανίας διαβιβασθεῖσάν μοι αἴτησιν τοῦ κ. Βήγανδ ἐπεφυλάχθην νὰ διαβιβάσω εἰς τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν, ἥτις ἔμελλε μετ᾽ ὀλίγον νὰ συνέλθῃ καὶ εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῆς ὁποίας ἔκρινα ὅτι ἀνῆκε τὸ ζήτημα.

Συνελθούσης τῆς Γενικῆς τῶν Σαμίων Συνελεύσεως, διεβί-

βασα αὐτῇ τὴν αἴτησιν τοῦ κ. Βήγανδ, συνοδεύσας αὐτὴν δι' ἰδίας ἐκθέσεώς μου, ἥτις ἔχει ὡς ἕπεται:

Πρὸς τὴν Ὑπέρτιμον Γενικὴν Συνέλευσιν τῶν Σαμίων.

Κύριοι Πληρεξούσιοι,

»Συνημμένως ὧδε διαβιβάζομεν Ὑμῖν τὸ ὑπ' ἀριθ. 42 καὶ χρονολογίαν 22 Μαΐου 1909 ἔγγραφον τοῦ ἐνταῦθα Ὑποπροξενείου τῆς Γερμανίας καὶ τὴν δι' αὐτοῦ ὑποβληθεῖσαν αἴτησιν, δι' ἧς ὁ Διευθυντὴς τοῦ ἐν Βερολίνῳ Βασιλικοῦ Μουσείου Δόκτωρ Θεόδωρος Βήγανδ αἰτεῖται τὴν ἄδειαν ὅπως ἐνεργήσῃ ἐρεύνας καὶ ἀνασκαφὰς ἐν τῷ Ἡραίῳ, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱερᾷ ὁδῷ καὶ ἐν τῇ πόλει τῆς Σάμου.

»Ἡ ἀρχαία πόλις τῆς Σάμου, ἣν οἱ ποιηταὶ ἀπεκάλουν «ἄστυ Νυμφέων καὶ «ἄστυ ἱερόν», ἦτο διάσημος ἐν τῇ ἀρχαιότητι διὰ τὰ περικαλλέστατα οἰκοδομήματα, ἅτινα ἐνέκλειε, καὶ ἐν οἷς ἐπρώτευον τὰ τοῦ Πολυκράτους ἀνάκτορα, ἡ Ἀγορά, τὸ Βουλευτήριον, τὰ Θέατρα καὶ τόσα ἄλλα ἔκλαμπρα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔργα. Διασημότερον δ' ἦτο τὸ Ἡραῖον, ἤτοι ὁ τεραστίων διαστάσεων περικαλλής ναὸς Ἥρας τῆς Ἰμβρασίδος, ὅστις ἐθεωρεῖτο ὁ μέγιστος τῶν ναῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀπεθαυμάζετο δὲ διά τε τὴν ἔκτακτον ἀρχιτεκτονικὴν καλλονὴν αὐτοῦ καὶ διὰ τὰ περίβλεπτα τῆς τέχνης ἀριστουργήματα, δι' ὧν ἐτύγχανε κεκοσμημένος. Ἱερὰ δὲ ὁδός, ὡς γνωστόν, ἐκαλεῖτο ἡ ὁδός, ἥτις συνέδεε τὴν πόλιν τῆς Σάμου πρὸς τὸ Ἡραῖον, μήκους δισχιλίων καὶ ἐπέκεινα βημάτων, καὶ ἐκοσμεῖτο ἑκατέρωθεν ὑπὸ περικαλλεστάτων ναῶν καὶ μνημείων, οὐ μὴν δ' ἀλλὰ καὶ ὑπὸ θαυμασίας τέχνης ἀγαλμάτων, ὡς ὑπὸ πολλῶν ὑποτίθεται.

Ἀνασκαφαὶ γινόμεναι ὑπὸ εἰδικοῦ καὶ ἐγνωσμένου καὶ παραδεδεγμένου κύρους ἀρχαιολόγου, οἷος ὁ ἐλλογιμώτατος Δόκτωρ κύριος Θεόδωρος Βήγανδ, ὁ ἀκάματος θιασώτης τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης, οὗ τινος τὸ ὄνομα συνεδέθη μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ

διενεργηθεισῶν ἀξιολόγων ἀνασκαφῶν, καθ' ἃς ἀνεκαλύφθησαν ὁλόκληρος ἡ πόλις τῆς Πριήνης, ἐσχάτως δὲ τὰ Δίδυμα καὶ προηγουμένως ἄλλαι σπουδαιόταται ἀρχαιότητες, θὰ φέρωσιν εἰς φῶς, ἀφεύκτως, μεγάλου λόγου ἄξια ἀρχαῖα κειμήλια καὶ μνημεῖα ἐν Σάμῳ.

Οὐ μόνον δ' ὑπηρεσίαι ἀνεκτίμητοι θὰ προσενεχθῶσιν εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς ἀρχαιολογίας ἐν γένει καὶ μεγάλας ἠθικὰς ὠφελείας θὰ προσπορισθῇ ἐκ τούτου ἡ Νῆσος, ἀλλὰ θὰ προκύψωσι καὶ σπουδαῖαι ὠφέλειαι διὰ τὰς ἐργατικὰς τοῦ τόπου τάξεις, ἐξ ὧν θὰ ληφθῶσιν ἅπαντες οἱ εἰς τὰς διενεργηθησομένας ἀνασκαφὰς χρησιμοποιηθησόμενοι πολυάριθμοι ἐργάται.

Ἕνεκα τῶν λόγων τούτων, καθῆκον Ἡμῶν θεωροῦμεν νὰ συστήσωμεν θερμῶς τὴν ὡς εἴρηται αἴτησιν τοῦ Δόκτωρος Βήγανδ εἰς τὴν Ὑπέρτιμον Ἀντιπροσωπείαν τοῦ Τόπου, νοουμένου ὅμως οἴκοθεν ὅτι, ἀποδεκτῆς γινομένης τῆς αἰτήσεως ταύτης, ἡ ἄδεια δέον νὰ χορηγηθῇ ὑπὸ ὅρους συνᾴδοντας πρὸς τοὺς νόμους τῆς Ἡγεμονίας καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ Τόπου. Μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων πρώτιστον θεωροῦμεν ὅρον ν' ἀνήκωσιν εἰς τὸ δημόσιον τῆς Σάμου ἅπασαι ἀνεξαιρέτως αἱ ἀνακαλυφθησόμεναι ἀρχαιότητες, ὡς ἄλλως τε ὁρίζει καὶ ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος, τοῦ ἐνεργοῦντος τὰς ἀνασκαφὰς ἀρχαιολόγου ἔχοντος τὸ ἀπόλυτον δικαίωμα τοῦ νὰ ἐκτυποῖ καὶ φωτογραφῇ αὐτάς, νὰ ἀντιγράφῃ τὰς ἐπιγραφὰς καὶ νὰ ἐνεργῇ τὴν δημοσίευσιν τῶν ἀνευρισκομένων ἀρχαίων μνημείων.

Ἐν Λιμένι Βαθέος, τῇ 23 Μαΐου 1909.

Ὁ Ἡγεμὼν

ΑΝΔΡΕΑΣ ΕΜΜ. ΚΟΠΑΣΗΣ

Ἡ ὑπέρτιμος γενικὴ Ἀντιπροσωπεία τοῦ Τόπου ἀπεδέξατο τὴν αἴτησιν τοῦ κ. Βήγανδ ὡς καὶ τὰς ἐπ' αὐτῆς σκέψεις μου καὶ ἐπεψήφισε νόμον, δι' οὗ παραχωρεῖται αὐτῷ ἡ ἄδεια ὅπως ἐπὶ μίαν δεκαετίαν διενεργήσῃ τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος ἀνασκαφάς, ὑπὸ

τὸν ὅρον ὅπως ἅπαντα τὰ ἀνακαλυφθησόμενα ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα μένωσιν ἐν Σάμῳ ὡς ἰδιοκτησία τοῦ δημοσίου, παραχωρηθέντος εἰς τὸν ἐξερευνητὴν μόνου τοῦ δικαιώματος νὰ λαμβάνῃ διὰ τὸ ἐν Βερολίνῳ Βασιλικὸν Μουσεῖον τῶν ἀρχαιοτήτων τὸ ἓν ἐκ τῶν διπλῶν ἢ ἐκ πολλῶν ὁμοίων εὑρημάτων πλὴν ἐκείνων, ἅτινα ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ ναοῦ τῆς Ἥρας, ὡς κιονόκρανα καὶ ἄλλα οὐσιώδη τοῦ ναοῦ μέρη. Καὶ ἄλλοι δ' ὅροι ἐξασφαλιστικοὶ τῶν δικαιωμάτων καὶ συμφερόντων τοῦ Τόπου περιελήφθησαν εἰς τὸν ἐπιψηφισθέντα νόμον.

Τὸν νόμον τοῦτον ἐκύρωσα διὰ τῆς ὑπογραφῆς μου καὶ μετὰ τὴν δημοσίευσιν αὐτοῦ, συνήφθη καὶ ἰδιαιτέρα μεταξὺ τῆς Ἡγεμονικῆς Διοικήσεως καὶ τοῦ κ. Βήγανδ σύμβασις, ἣν ἐπίσης ἐπεκύρωσα.

Τοιουτοτρόπως ἐλύθη τὸ σπουδαῖον τοῦτο ζήτημα, ὑπὲρ οὗ μέγα καὶ ζωηρὸν εἶχον τὸ ἐνδιαφέρον, οὐ μόνον διότι τ' ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν θὰ παράσχωσι σπουδαίας ὑπηρεσίας εἰς τὴν καθόλου ἀρχαιολογικὴν ἐπιστήμην καὶ θὰ προσπορίσωσι κλέος πολὺ καὶ μεγάλας ἠθικάς τε καὶ ὑλικὰς ὠφελείας εἰς τὴν Νῆσον, ἀλλὰ καὶ διότι ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐξασφαλίζονται σημαντικὰ ὑλικὰ ὠφελήματα εἰς ἀπόρους ἰθαγενεῖς ἐργάτας, καθόσον, σὺν τοῖς ἄλλοις, ὅρος ἐτέθη ὅπως οἱ εἰς τὰς ἐκτελεσθησομένας ἐργασίας χρησιμοποιηθησόμενοι ἐργάται, προσληφθῶσιν ἐκ τοῦ Τόπου.

Ἀπαξάπασα ἡ ἐκτεταμένη περιοχὴ τοῦ διασήμου ναοῦ τῆς Ἥρας, πρὸς ἣν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐξ ὅλων τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν ἤρχοντο νὰ θύσωσι καὶ νὰ προσφέρωσι δεήσεις, τοῦ ναοῦ τούτου, ὅστις ἐνέκλειε τότε θησαυροὺς ἀνεκτιμήτους καὶ τὰ περικαλλέστερα τῶν ἔργων τῆς γλυπτικῆς τῶν ἀρχαίων, ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἀγρῶν, ἐν οἷς ἡ σκαπάνη τοῦ γεωργοῦ ἐπετέλει τὸ ἔργον, ὅπερ ἔμελλε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ μέσα τῆς συντηρήσεώς του. Ὁποία ἀντίθεσις! Πρὸ τόσων αἰώνων, ὁ χῶρος ἐκεῖνος ἦν ἱερός.

Βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες, στρατηγοὶ καὶ μεγιστᾶνες, ἀστοὶ πάσης τάξεως, δέσποιναι καὶ ἁγναὶ παρθένοι προσήρχοντο ἐκεῖ μετὰ κατανύξεως καὶ βαθείας συγκινήσεως ἵνα προσκυνήσωσι τὴν θεὰν καὶ προσφέρωσιν αὐτῇ θυσίας καὶ τιμαλφῆ ἀναθήματα. Σήμερον ὁ ἁπλοῦς γεωργὸς ἐκαλλιέργει τοὺς εἰς τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον χῶρον ἀγροὺς μετὰ τῆς αὐτῆς ἀπαθείας καὶ ἀδιαφορίας, μεθ' ἧς καλλιεργεῖ καὶ πάντα ἄλλον ἀγρὸν ὁπουδήποτε κείμενον, ἓν καὶ μόνον ἐπιποθῶν, νὰ δρέψῃ ἀφθόνους ἐκ τῆς ξηρᾶς ἐκείνης γῆς τοὺς καρποὺς τῆς ἐργασίας του!

Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ κύριον θέμα ἡμῶν.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπογραφὴν καὶ ἐπικύρωσιν τῆς συμβάσεως, ὁ κ. Βήγκανδ ἤρξατο ἀσχολούμενος περὶ τὸ ἔργον. Ἡ πρώτη ἀπαραίτητος ἐνέργεια ἦτο ἡ ἀπαλλοτρίωσις τῶν κτημάτων, ἅτινα εὑρίσκοντο ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ Ἡραίου. Ἀπηντήθησαν δυσκολίαι τινές, καὶ ἐξ ἄλλων μὲν ἀφορμῶν πηγάζουσαι, ἀλλ' ἐγερθεῖσαι, πρὸ πάντων, παρά τινων ἰδιοκτητῶν δυστρόπων, οἵτινες ἠννόουν νὰ ἐπωφεληθῶσι τῆς περιστάσεως ὅπως λάβωσι τίμημα ὅσον τὸ δυνατὸν ἀνώτερον. Αἱ δυσκολίαι ἐξωμαλίσθησαν, διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Διοικήσεως, συμφώνως τοῖς κειμένοις νόμοις πάντοτε, καὶ οὕτω συνετελέσθη ἡ ἀπαλλοτρίωσις τῶν ἀναγκαίων κτημάτων διὰ τὴν μεθοδικὴν καὶ τεχνικὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Ἡραίου. Ἀπηλλοτριώθησαν κτήματα ἐκτάσεως ἐν ὅλῳ 43,491 τετραγωνικῶν μέτρων καὶ τὸ τίμημα τῶν κτημάτων τούτων, ἀνελθὸν εἰς γρόσια ἐν ὅλῳ 174,887, κατεβλήθη ὑπὸ τοῦ κ. Βήγκανδ εἰς μετρητά, παραληφθέντα ὑπὸ τῶν ἰδιοκτητῶν.

Ἰδοὺ ὁ πίναξ τῶν ἀπαλλοτριωθέντων κτημάτων καὶ τοῦ πληρωθέντος εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν ἰδιοκτητῶν τιμήματος.

Ἰδιοκτῆται	Μέτρα τετρ.	Τίμημα εἰς γρόσια
Ἰ. Μ. Ξίφου	760	3040
Χρυσ. Μιχαλιᾶ	780	3900
Νικόλ. Χρυσᾶ	3205	16025
Δημήτριος Καραγεώργης	600	3000
Δημ. Ι. Ἀρβανίτου	1490	7450
Ἀδελφοὶ Μισιτζῆ	1306	5224
Ἀναγ. Π" Ἐμμανουὴλ	6327	20450
Μαν. Λαγαστῆς	2411	16036
Μαρ. Κυργεώργη	1356	5763
Θεοδ. Σωτηρίου	4066	17195
Ι. Σταματούλη	1188	2376
Γ. Χριστοδουλάρας	5264	31584
Ἱ. Μονὴ Μεγάλης Παναγίας	8208	22572
Ἱερὰ Μονὴ Πάτμου	5032	14398
Μαν. Καρανικολάου	694	2256
Διαμ. Μαρνέρου	804	3618
Μέτρα	43,491	Γρ. 174,887

Πάσης ἀναγκαίας προπαρασκευαστικῆς ἐργασίας συντελεσθείσης, ἡ ἔναρξις τῶν τακτικῶν ἀνασκαφῶν ἐγένετο τῇ 18 Σεπτεμβρίου 1910, ἤτοι τῇ 1 Ὀκτωβρίου 1910 (ν. ἡ.).

*
* *

Ἐνταῦθα διακόπτω τὴν συνέχειαν τῆς ἀφηγήσεως περὶ τῶν ἀνασκαφῶν, διότι κρίνω ἐπάναγκες νὰ προτάξω, ἐν εἴδει εἰσαγωγῆς εἰς τὰ περὶ τοῦ Ἡραίου, πληροφορίας τινὰς καὶ ἱστορικὰς εἰδήσεις.

Ἡ Σάμος, ὡς γνωστόν, διέπρεψεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ἡ ὁμώνυμος πόλις, ἐν ᾗ ὑπῆρχον τὰ περίφημα ἀνάκτορα τοῦ Πολυκράτους, ἐφημίζετο διὰ τὰ περικαλλῆ οἰκοδομήματα, ἅτινα ἐνέκλειεν·

Ἡ ἀγορά, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὁποίας ὑψοῦτο παμμεγέθης στήλη φέρουσα ἐγκεχαραγμένα τὰ ὀνόματα τῶν ἀριστευσάντων Σαμίων

εἰς τὸν κατὰ τῶν Περσῶν πόλεμον, τὸ λεγόμενον ἀγορανόμιον, ὅπερ ἦν πολυτελέστατον οἴκημα τοῦ ἐπιμελουμένου τὰ τῆς ἀγορᾶς ἄρχοντος, τὸ Βουλευτήριον, ὁ Ἀνδρών, τὰ Θέατρα καὶ τόσα ἄλλα ἀριστουργήματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, καὶ τὰ ὑπερηφάνως ὑψούμενα ἐν τῇ πόλει ἔξοχα ἀγάλματα, προσέδιδον ἔκλαμπρον τὴν ὄψιν εἰς τὴν ἀρχαίαν Πρωτεύουσαν τοῦ βασιλείου τοῦ Πολυκράτους.

Ἐκέκτητο δ' ἡ Σάμος καὶ περικαλλεῖς ναούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναφέρονται, πλὴν τοῦ περιλαλήτου Ἡραίου, ὁ ναὸς τῆς Ἰμβρασίας Ἀρτέμιδος, ὁ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος, ὁ ναὸς τῆς Ἀφροδίτης, ὁ ναός τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος, ὁ ναὸς τοῦ Ἐλευθερίου Διός, ὁ ναὸς τῆς Ἐργάνης Ἀθηνᾶς, ὁ ναὸς τοῦ Χαριτοδότου Ἑρμοῦ, ὁ ναὸς τῆς Δήμητρας, ὁ ναὸς τῆς Τύχης καὶ ἄλλοι.

Δὲν εἶχε δ' ἀνάγκην ἡ ἀρχαία Σάμος νὰ μετακαλέσηται ξένους ἀρχιτέκτονας πρὸς ἀνέγερσιν τῶν ναῶν καὶ τῶν ἄλλων περικαλλῶν αὐτῆς οἰκοδομημάτων ἢ ξένους γλύπτας καὶ ζωγράφους πρὸς διακόσμησιν αὐτῶν. Ἡ Σάμος, πλὴν τῶν φιλοσόφων καὶ ποιητῶν, τῶν ῥητόρων καὶ ἱστοριογράφων, τῶν ἀστρονόμων καὶ θαλασσοπόρων, τῶν πολιτικῶν καὶ στρατηγῶν, οὓς ἐξέθρεψεν, εἶχε τοὺς ἰδίους ἀρχιτέκτονας καὶ γλύπτας καὶ λιθοξόους καὶ ἀνδριαντοποιοὺς καὶ μεταλλουργοὺς καὶ ζωγράφους καὶ ψηφοθέτας, οἵτινες φήμην οὐ σμικρὰν ἐκέκτηντο καὶ πέραν τῆς Σάμου, ἐν ἄλλαις μεμακρυσμέναις χώραις. Ὁ Ἀγάθαρχος π.χ. ἦτο περίφημος ζωγράφος, μετελθὼν τὴν τέχνην αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις. Ὁ Διοσκουρίδης ἦτο ψηφοθέτης, περίφημα ψηφιδωτὰ ἔργα ποιήσας ἐν Ἰταλίᾳ. Ὁ Κτησικλῆς ἦτο διάσημος ἀγαλματοποιός. Σάμιος, πρὸς τούτοις, ἦν ὁ περίφημος ἀρχιτέκτων Μανδράβουλος, ὅστις κατεσκεύασεν εἰς τὸν Βόσπορον τοῦ Βυζαντίου τὴν ὀνομαστὴν γέφυραν, δι' ἧς διεπεραιώθησαν ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην αἱ στρατιαὶ τοῦ Δαρείου. Καὶ πολλοὺς ἄλλους δυνάμεθα νὰ κατονομάσωμεν, δοξάσαντας τὴν ἐκθρέψασαν αὐτοὺς γῆν.

Ἀλλ᾿ ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ καὶ τῇ ἀγαλματοποιΐᾳ ὑπερεῖχον Ῥοῖκος ὁ Φιλαίου καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ Θεόδωρος καὶ Τηλεκλῆς. Οὗτοι ἵδρυσαν τὴν διάσημον τῆς ἀγαλματοποιΐας καὶ τῆς χαλκοπλαστικῆς Σαμίαν Σχολήν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξῆλθον τὰ διακοσμήσαντα τὸ Ἡραῖον καὶ ἄλλους ναοὺς τῆς Σάμου περίφημα ἀγάλματα.

Τὸ Ἡραῖον, ὅπερ, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ἦτο ὁ μεγαλήτερος καὶ πλουσιώτερος πάντων τῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ Ἐλάσσονι Ἀσίᾳ ναῶν, ἀνηγέρθη ὑπὸ τοῦ Ῥοίκου καὶ τῶν εἰρημένων υἱῶν αὐτοῦ.

* *
*

Ἀλλά, πρὶν ἢ ἄρξωμαι τῆς περιγραφῆς τοῦ Ἡραίου, ἀνάγκη νὰ εἴπω τινὰ καὶ περὶ τῆς θεότητος, εἰς ἣν ὁ ἔκλαμπρος οὗτος ναὸς εἶχε καθιερωθῆ.

Ἡ Ἥρα ἦτο, ὡς γνωρίζομεν, ἡ διάσημος σύζυγος τοῦ Διός, οὗτινος καὶ ἀδελφὴ ἐτύγχανεν. Ἡ θυγάτηρ αὕτη τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ῥέας ἦτο βασίλισσα θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ἐλατρεύετο δὲ παρά τε τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῖς Ῥωμαίοις. Περὶ τοῦ τόπου ἔνθα ἐγεννήθη δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία. Οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρουν ὡς τόπον τῆς γεννήσεως αὐτῆς τὸ Ἄργος, ἄλλοι δὲ μεταγενέστεροι τὴν Ἀρκαδίαν ἢ τὴν Κόρινθον καὶ ἄλλοι αὐτὴν τὴν Σάμον. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ θεότης αὕτη ἐλατρεύετο ἐν Φοινίκῃ, ἔνθεν μετεδόθη ἡ λατρεία αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὅπως ποτ᾿ ἂν ᾖ, μυθολογεῖται ὅτι ἡ Ἥρα ἐγεννήθη ἐν Σάμῳ πλησίον τοῦ ποταμοῦ Ἰμβράσου ὑπὸ τὴν σκιὰν δενδρίου ἄγνου καὶ ὅτι τὸ δενδρίον τοῦτο περιεσώζετο θαλερὸν μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Παυσανίου. Ἐτιμᾶτο δ᾿ ἡ Ἥρα ἐν Ἄργει, ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἐν Καρχηδόνι, ἐν Ῥώμῃ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἀλλ᾿ ἰδιαζούσης τιμῆς καὶ λατρείας ἐτύγχανεν ἐν Σάμῳ, ἧς καὶ ἐθεωρεῖτο ἡ προστάτις.

Ἡ Ἥρα ἐχαρακτηρίζετο συνήθως ὡς θεὰ ὑπερήφανος καὶ μεγαλοπρεπής, ἐθεωρεῖτο δ᾿ ἐν ταὐτῷ ὡς ἔφορος τῆς εὐπρεποῦς καὶ κοσμίας συμπεριφορᾶς τοῦ γυναικείου φύλου, ὡς προστάτις τῶν

γάμων καὶ τῆς ἱερότητος αὐτῶν, πρὸς δὲ ὡς ἐπίκουρος τῶν τοκετῶν. Παρίστανον δ' αὐτὴν ἐπὶ θρόνου καθημένην, φέρουσαν διάδημα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ σκῆπτρον ἐν τῇ χειρὶ κρατοῦσαν, ἔχουσαν δὲ ὄπισθεν μὲν τὴν Ἶριν, ἄγγελον αὐτῆς, πλησίον της δὲ ταών, ὅστις ἦτο αὐτῇ πτηνὸν ἱερὸν διὰ τὸν λόγον ὅτι τὸ πτηνὸν τοῦτο ἦτο τὸ σύμβολον τῆς ὡραιότητος καὶ τῆς ὑπερηφανίας. Κατὰ τὴν συμβολικὴν δ' ἑρμηνείαν τῶν θεῶν τῆς μυθολογίας, ἡ Ἥρα ἐθεωρεῖτο ὡς παριστάνουσα τὸν ἀέρα.

Ἡ Ἥρα μνημονεύεται ὡς σφόδρα ζηλότυπος καὶ ὡς καταδιώξασα ἀπηνῶς τὰς ἐρωμένας τοῦ Διός, μεταξὺ τῶν ὁποίων κυρίως τὴν Λητώ, τὴν Καλλιστὼ καὶ τὴν Σεμέλην. Ἡ τοιαύτη ὅμως ζηλοτυπία δὲν πρέπει νὰ καταλογίζηται αὐτῇ ὡς ἐλάττωμα. Ὑπάρχουσιν ἐλαφρυντικαὶ διὰ τὴν Θεὰν περιπτώσεις. Γινώσκομεν ἐκ τῆς μυθολογίας ὅτι ἡ πρώτη σύζυγος τοῦ Διὸς ἦτο ἡ Μῆτις, ἣν οὗτος κατέπιεν ἔγκυον οὖσαν, διότι ὁ Οὐρανὸς καὶ ἡ Γῆ, προεῖπον αὐτῷ ὅτι τὸ τεχθησόμενον τέκνον ἔμελλε ν' ἁρπάσῃ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Δευτέρα σύζυγος αὐτοῦ ἦτο ἡ Θέμις, θυγάτηρ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, τρίτη δὲ ἡ Ἥρα. Ἡ συνοίκησις αὐτῆς μετὰ τοῦ Διός, ἥτις καὶ «ἱερὸς γάμος» καλεῖται, ἐγένετο ἐν Κρήτῃ μετὰ μεγαλοπρεποῦς τελετῆς, εἰς ἣν παρέστησαν ἅπαντες οἱ Θεοί.

Κατὰ τὸν Ὅμηρον, ὁ Ζεὺς ἐνυμφεύθη τὴν Ἥραν παρὰ τὴν θέλησιν τῶν γονέων αὐτῶν. Μεταγενέστεροι δὲ ποιηταὶ λέγουσιν ὅτι ὁ Ζεὺς κατέκτησεν αὐτὴν διὰ τῆς πανουργίας καὶ ὅτι οἱ γάμοι αὐτῶν ἐτελέσθησαν ἐν Σάμῳ. Ὁ Ζεὺς ἠρᾶτο αὐτῆς περιπαθῶς, ἀλλ' ἐκείνη οὐδόλως ἀνταπεκρίνετο εἰς τοὺς ἔρωτάς του. Ἡμέραν τινὰ ἡ Ἥρα ἐξῆλθεν εἰς περίπατον καί, χωρισθεῖσα ἀπὸ τῆς συνοδείας αὐτῆς, ἐκαθέσθη μόνη εἴς τινα μαγευτικὴν θέσιν. Ὁ Ζεὺς παρατηρήσας ὅτι ἐκάθητο ἐκεῖ μόνη, ἐξέπεμψεν αἴφνης καταιγίδα, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας, μεταμορφωθεὶς εἰς κόκκυγα, κατέπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτῆς. Τὸ πτηνὸν ἔτρεμεν ἐκ ρί-

γους ὑπὸ τὰ ὑέτινα ὕδατα. Ἡ δὲ Ἥρα ἐξ οἴκτου παρέλαβεν αὐτὸ καὶ τὸ προεφύλαξεν ὑπὸ τὸν χιτῶνά της. Τότε ὁ Ζεὺς ἀναλαβὼν τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ μορφήν, κατησπάσθη αὐτὴν καὶ τῇ ὑπεσχέθη νὰ τὴν νυμφευθῇ. Οἱ γάμοι ἐτελέσθησαν ἐν Κρήτῃ ἢ ἐν Σάμῳ, ὡς εἴρηται. Ἔτεκε δὲ τὴν Ἥβην, τὴν Εἰλειθείαν, τὸν Ἄρην καὶ τὸν Ἥφαιστον. Ἀλλ' ἡ συμβίωσις αὐτῶν δὲν ἦτο εὐτυχής. Μεθ' ὅλην τὴν πανηγυρικὴν τοῦ «ἱεροῦ γάμου» αὐτῶν τέλεσιν ἐπὶ παρουσίᾳ ὅλων τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου, ὁ Ζεὺς μετεχειρίζετο τὴν Ἥραν σκληρῷ τῷ τρόπῳ, δὲν ἔπαυσε δ' ἔχων ἔρωτας πρὸς ἄλλας θεὰς καὶ θνητὰς γυναῖκας. Ἐκ τῶν πρώτων ἠγάπα τὴν Διώνην, θυγατέρα τοῦ Αἰθέρος καὶ τῆς Γῆς, τὴν Μνημοσύνην, θυγατέρα τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Δήμητραν, τὴν Εὐρυνόμην, μητέρα τῶν Χαρίτων, τὴν Λητώ, μητέρα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος. Ἐκ δὲ τῶν θνητῶν εἶχεν ἐρωμένας τὴν Δανάην, θυγατέρα τοῦ Ἀκρισίου καὶ μητέρα τοῦ Περσέως, τὴν Νιόβην, θυγατέρα τοῦ Φορωνέως, τὴν Μαῖαν, μητέρα τοῦ Ἑρμοῦ, τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς Ταϋγέτην, μητέρα τοῦ Λακεδαίμονος, τὴν τρίτην ἀδελφὴν Ἠλέκτραν, μητέρα τοῦ Δαρδάνου καὶ τοῦ Ἰασίωνος, τὴν Σεμέλην, θυγατέρα τοῦ Κάδμου καὶ μητέρα τοῦ Διονύσου, τὴν Εὐρώπην, θυγατέρα τοῦ Φοίνικος ἢ ἀδελφὴν τοῦ Ἀγήνορος καὶ τοῦ Κάδμου καὶ μητέρα τοῦ Μίνωος, τὴν Καλλιστώ, θυγατέρα τοῦ Λυκάονος, τὴν Ἰὼ τοῦ Ἰνάχου, τὴν Λήδαν, θυγατέρα τοῦ Αἰτωλοῦ βασιλέως Θεστίου καὶ μητέρα τῆς Ἑλένης, τὴν Αἴγιναν, θυγατέρα τοῦ Ἀσωποῦ καὶ μητέρα τοῦ Αἰάκου, τὴν Ἀντιόπην, θυγατέρα τοῦ Νυκτέως καὶ τὴν Ἀλκμήνην, μητέρα τοῦ Ἡρακλέως.

Ἡ Ἥρα, χαρίσμασιν ἐξαισίοις πεπροικισμένη καὶ ὡραία, ζηλότυπος δὲ ὑπεράγαν καὶ ὑπερήφανος οὖσα καὶ θέλουσα νὰ διατηρήσῃ τὰ δικαιώματα, ἅτινα προσέδιδεν αὐτῇ ὡς συζύγῳ τοῦ Διὸς ὁ ἱερὸς μετ' αὐτοῦ γάμος, ἐδύνατο νὰ ἀνέχηται ἀγογγύστως τοὺς τοσούτους τοῦ Διὸς ἔρωτας ; Θὰ δικαιώσωμεν βεβαίως τὴν

μῆνιν τῆς Θεᾶς, ἥτις ἀναφέρεται ὡς ἀπηνῶς καταδιώξασα τινὰς ἐρωμένας τοῦ συζύγου αὐτῆς. Ἕνεκα τῶν ἀνωτέρω λόγων, ὁ Ζεὺς καὶ ἡ Ἥρα δὲν ἔζων ἁρμονικὸν βίον. Μυθολογεῖται μάλιστα ὅτι ἡ Ἥρα ἔτεκε τὸν Ἥφαιστον ἄνευ τῆς συμπράξεως τοῦ Διὸς καὶ τοῦτο ἵνα περιφρονήσῃ αὐτόν, διότι ἐγέννησεν ἐκ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν Ἀθηνᾶν. Ἐπὶ τέλους ὀργισθεὶς ποτὲ ὁ Ζεὺς κατὰ τῆς Ἥρας, ἀνήρτησεν αὐτὴν ἐκ χρυσῆς ἁλύσεως μετέωρον μεταξὺ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Κατ' ἄλλας δ' ἀφηγήσεις, ἡμέραν τινὰ ἡ Ἥρα κατεκρήμνισεν εἰς τὴν Κῶ τὸν προστατευόμενον τοῦ Διὸς Ἡρακλέα. Ὁ δὲ Ζεὺς τοσοῦτον τότε ἐξωργίσθη ὥστε συλλαβὼν τὴν Ἥραν, ἀπηγχόνισεν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου, δέσας τὰς χεῖρας αὐτῆς καὶ προσδέσας εἰς τοὺς πόδας της δύο ἄκμονας ἵνα καταστήσῃ τὸ σῶμα αὐτῆς βαρύτερον εἰς τὴν ἀγχόνην.

Ἡ Ἥρα ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων ποιητῶν ὡς ἀπηνῶς καταδιώκουσα τὸν Ἡρακλέα, οὗτινος πάντα τὰ σχέδια ἀνέτρεπεν. Ὁ Ὅμηρος δὲ παριστάνει αὐτὴν ὡς θεὰν ἐμπνεομένην πάντοτε ὑπὸ μίσους καὶ ἐμφανιζομένην εἰς πᾶσαν περίστασιν, καθ' ἣν ἐπρόκειτο νὰ ναυαγήσῃ σχέδιόν τι. Διαρκοῦντος δὲ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ἡ Ἥρα ἐκηρύχθη ἀμείλικτος κατὰ τῶν Τρώων καὶ ἐβοήθει μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ποσειδῶνος τοὺς Ἕλληνας ἕνεκα τοῦ ἀσπόνδου μίσους, ὅπερ ἔτρεφε κατὰ τοῦ Πάριδος, προτιμήσαντος αὐτῆς τὴν Ἀφροδίτην κατὰ τὴν ἀπονομὴν τοῦ μήλου τῆς Ἔριδος. Πολλάκις, μάλιστα, ἔλαβε μέρος καὶ εἰς μάχας ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ Ἥρα, οὐδὲν ἧττον, ἐλατρεύετο περιπαθῶς ἕνεκα τῶν πολλῶν ἄλλων θείων προτερημάτων αὐτῆς. Ἰδιαζούσης ὅμως λατρείας ἐτύγχανεν, ὡς ἔφθην εἰπών, ἐν Σάμῳ, δι' ὃ καὶ Σαμία προσονομάζεται. Ἡ ἐξαισία καλλονὴ αὐτῆς καὶ ἡ μεγαλοπρέπειά της ἐνέπνεον ἄκρατον σεβασμόν.

Ἐν Ῥώμῃ ἐπεκαλοῦντο τὴν ἀντίληψιν αὐτῆς ἐν διαφόροις περιστάσεσι καὶ ἀπεκάλουν αὐτὴν Regina, ὑπονοουμένου τοῦ deorum, ἤτοι Βασίλισσαν θεῶν, Matrona, ἤγουν Κυρίαν, Caprotina, *D*omiduca, ἔτι δὲ Moneta, ἢ διότι προΐστατο τοῦ πλούτου, ἤ, κατ' ἄλλους, παράγοντας τὴν λέξιν ἀπὸ τὸ κατὰ Σουΐδαν Μονῆτα, διότι προεῖπεν εἰς τοὺς Ῥωμαίους ἕνα σεισμόν. Ὅταν δ' ἐπεκαλοῦντο τὴν βοήθειαν αὐτῆς ὑπὲρ τικτουσῶν γυναικῶν πρὸς ταχεῖαν ἀπαλλαγὴν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὀδυνῶν τοῦ τοκετοῦ, ἀπεκάλουν αὐτὴν Lucina, καθάπερ Λύσινος ἀπεκαλεῖτο καὶ ἡ Εἰλειθεία, ἥτις ἐλατρεύετο ἐπίσης ὡς ἔφορος τῶν τοκετῶν καὶ βοηθὸς τῶν τικτουσῶν γυναικῶν. Ὅταν δ' ἐπεκαλοῦντο αὐτὴν εἰς γάμους, τὴν ὠνόμαζον Pronuba.

Ἡ Ἥρα ἐλατρεύετο καὶ ἐν Συρίᾳ. Ἐν τῷ περισπουδάστῳ συγγράμματι τοῦ Dupuis, ἐπιγραφομένῳ «Origine de tous les cultes ou riligion universelle», εὑρίσκομεν ἱκανὰς περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πληροφορίας καὶ εἰδήσεις.

Ἐν Συρίᾳ, παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου, ὑπῆρχε πόλις, ἥτις ὠνομάζετο «ἱερὰ πόλις». Ἡ πόλις αὕτη ἦτο καθιερωμένη εἰς τὴν Ἥραν τὴν Ἀσσυρίαν. Ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἱερὸν ἀπαστράπτον ἐκ τοῦ πλούτου τῶν διακόσμων αὐτοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀναθημάτων. Ἐν τῷ ἱερῷ ἐκείνῳ ὑπῆρχον κολοσσιαῖα ἀγάλματα τοῦ Πριάπου, ἔχοντα ὕψος τριακοσίων ὀργυιῶν. Εἰς τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν ἀνεβιβάζετο δὶς τοῦ ἔτους εἷς ἀνήρ, ὅστις παρέμενεν ἐκεῖ ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας καὶ συνωμίλει μετὰ τῶν θεῶν, ἐκλιπαρῶν παρ' αὐτῶν ἀγαθὰ ὑπὲρ τῆς Συρίας. Ἐν τῷ ἱερῷ ἐκείνῳ ὑπῆρχεν εἶδος ἱεροῦ βήματος, εἰς ὃ μόνον οἱ ἱερεῖς εἰσήρχοντο. Ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ βήματι ὑπῆρχον τὰ ἀγάλματα τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας. Ὁ Ζεὺς ἐπεκάθετο ταύρων, ἡ δὲ Ἥρα λεόντων. Τὴν Ἥραν ἐλάτρευον οἱ Ἀσσύριοι ὡς ἄλλην Ἶσιδα. Τὸ ἄγαλμα αὐτῆς ἦτο κα-

τάφορτον ἐκ σμαράγδων, ὑακίνθων καὶ ἄλλων πολυτίμων λίθων, οὓς ἐκόμιζον αὐτῇ οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ Ἰνδοί, οἱ Αἰθίοπες, οἱ Μῆδοι, οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ Βαβυλώνιοι. Ἔφερε δὲ πρὸς τούτοις ἡ Ἥρα στέμμα ἐκ δώδεκα πολυτίμων λίθων, οἵτινες συνεβόλιζον τοὺς δώδεκα μῆνας τοῦ ἔτους. Μεταξὺ τῶν πολυτίμων τούτων λίθων, ὑπῆρχεν εἷς, ὀνομαζόμενος λύχνις ἢ λυχνὶς ἢ λυχνίτης, ὅστις τοιοῦτον ζωηρὸν ἀνέδιδε φῶς τὴν νύκτα ὥστε ἐκ τοῦ φωτὸς τούτου κατηυγάζετο ὁλόκληρον τὸ ἱερὸν βῆμα. Ὁ πολύτιμος οὗτος λίθος ὠνομάζετο καὶ σεληνίτης, διότι παρετηρήθη συμπάθειά τις αὐτοῦ πρὸς τὰς αὐξομειώσεις τῆς Σελήνης, δι' ὃ καὶ οἱ Ἀσσύριοι ἐκόσμουν κυρίως διὰ τοῦ λίθου τούτου τὴν Ἥραν, ὡς ἔχουσαν χαρακτῆράς τινας προσομοίους τοῖς τῆς Σελήνης.

Ὁ Martianus Capella, ἐν ὕμνῳ, ὃν ἔγραψε διὰ τὸν Ἥλιον, τίθησιν εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ στέμμα ἐκ δώδεκα πολυτίμων λίθων. Διὰ στέμματος ἐκ δώδεκα πολυτίμων λίθων διακοσμεῖ ὁ αὐτὸς ποιητὴς καὶ τὴν κεφαλὴν τῆς Ἥρας ἐν ἑτέρῳ ὕμνῳ εἰς τὴν θεὰν ταύτην. Τὰ χρώματα δὲ τῶν δώδεκα πολυτίμων τούτων λίθων εἰσὶν ἀνάλογα πρὸς τὴν ὄψιν, ἣν ἡ γῆ προσλαμβάνει κατὰ τοὺς δώδεκα μῆνας τοῦ ἔτους.

Ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς δ'. ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος ἀκμάσας Μακρόβιος εἰς τὰ Κρονικά του χαρακτηρίζει τὴν Ἥραν ὡς θεὰν τοῦ ἀέρος καὶ συγχέει αὐτὴν μετὰ τῆς Σελήνης. Ἡ ὑπόστασις τοῦ ἀέρος συμπαρασύρει εἰς τὰ ῥεύματα αὐτοῦ τὰ ὑγρά, ἅτινα παραλαμβάνει ἐκ τῆς Σελήνης. Ἡ Σελήνη δέ, κατὰ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους, ἐτροφοδοτεῖτο ἐκ τῶν γλυκέων ὑδάτων τῶν πηγῶν, ἐνῷ ὁ Ἥλιος ἐτρέφετο ἐκ τῶν ἀτμῶν τῆς θαλάσσης. Οὕτω καὶ ἡ Ἥρα, κατ' ἀπομίμησιν τῆς Σελήνης, πρὸς ἣν προσωμοίαζεν αὐτήν, κατήρχετο κατ' ἔτος εἰς τὴν πηγὴν τῆς Κανάθου ἐν τῇ Ἀργολίδι ἵνα ἀνακαινίσῃ τὴν παρθενικὴν καλλονὴν αὐτῆς.

Ἡ Ἥρα δὲ ἵδρυσε τὴν κατοικίαν αὐτῆς εἰς τὰ χαμηλότερα τοῦ ἀέρος στρώματα, τὰ μᾶλλον πρὸς τὴν γῆν γειτνιάζοντα. Τὰ

μεσαῖα στρώματα ἦσαν ἡ κατοικία τοῦ Διὸς καὶ τὰ ἀνώτερα ἡ κατοικία τῆς Ἀθηνᾶς.

Πρὸς τιμὴν τῆς Ἥρας ἐγίνοντο πανταχοῦ ὅπου ἐτελεῖτο ἡ λατρεία αὐτῆς ἑορταί, αἵτινες ἐκαλοῦντο Ἡραῖα, παρὰ δὲ Ρωμαίοις Junonies. Ναοὶ δὲ τῆς Ἥρας μεγαλοπρεπεῖς ὑπῆρχον ἐν Ἄργει, ἐν Πλαταιαῖς καὶ ἐν ἄλλαις Ἑλληνικαῖς πόλεσιν. Ὁ περιφημότερος ὅμως καὶ ὁ περικαλλέστερος ναὸς τῆς Ἥρας ἦτο ὁ ἐν Σάμῳ, ὅστις ἐθεωρεῖτο, ὡς εἴρηται, καὶ ὁ μεγαλήτερος τῶν ναῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἐλάσσονος Ἀσίας. Πάντες δ' οἱ εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἥρας καθιερωμένοι ναοὶ ὠνομάζοντο Ἡραῖα.

Τὸ ἐν Σάμῳ Ἡραῖον ἦτο ἀριστούργημα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τέχνης, ἀπήστραπτεν ἐκ τῶν ἐκλάμπρων αὐτοῦ διακόσμων καὶ ἐνεῖχε πλοῦτον ἀμύθητον καὶ θησαυροὺς ἀνεκτιμήτους καὶ ἀγάλματα ἔκλαμπρα καὶ περίβλεπτα τῆς περιφήμου γλυπτικῆς σχολῆς Ροίκου τοῦ Σαμίου, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἀνέφερον.

* *
*

Ἀλλ' ἵνα κάλλιον κατανοηθῶσι τὰ περὶ τοῦ σχήματος καὶ τῶν διαστάσεων τοῦ περιλαλήτου ἐν Σάμῳ ναοῦ τῆς Ἥρας, ἀνάγκη νὰ εἴπω ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν ἐν γένει ναῶν τῶν ἀρχαίων.

Τὸ θέμα τοῦτο ἐξετάζω κατὰ πλάτος ἐν τῷ περὶ Χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας συγγράμματί μου, ἐξ οὗ μεταφέρω ἐνταῦθα συντόμους τινὰς πληροφορίας ἵνα παράσχω ὑμῖν ἰδέαν τινὰ περὶ τῶν ἀρχαίων ναῶν.

Καὶ λοιπόν, οἱ ναοὶ τῶν ἀρχαίων εἶχον σχῆμα ἐπίμηκες καὶ τετράπλευρον ἢ κυκλοτερές. Καὶ οἱ μὲν ἐκ τῶν τετραπλεύρων μὴ διακοσμούμενοι ὑπὸ κιόνων, ἐκαλοῦντο ἄστυλοι, ναοὶ δ' ἐν παραστάσι ὠνομάζοντο οἱ ἔχοντες μόνον δύο κίονας εἰς τὴν πρόσοψιν. Οἱ δὲ ὑπὸ πλειόνων κιόνων διακοσμούμενοι, ἐκαλοῦντο:

α'.) πρόστυλοι, ἐὰν εἶχον τέσσαρας κίονας εἰς τὴν πρόσοψιν·

β΄.) ἀμφιπρόστυλοι, ἐὰν εἶχον τέσσαρας κίονας εἰς τὴν πρόσοψιν καὶ ἰσαρίθμους εἰς τὸν ὀπισθόδομον·

γ΄.) περίπτεροι ἢ ἀμφικίονες, ἐὰν πέριξ αὐτῶν ὑπῆρχον κίονες, σχηματίζουσαι στοάν, ἢ τὸ λεγόμενον περιστύλιον·

δ΄.) δίπτεροι, ἐὰν πέριξ αὐτῶν ὑπῆρχον δύο κιονοστοιχίαι παράλληλοι· καὶ

ε΄. ψευδοδίπτεροι, ἐὰν πέριξ αὐτῶν ὑπῆρχε περιστύλιον, ἀποτελούμενον ἐξ ἑνὸς μὲν ἀπὸ δύο κιονοστοιχίας, ἐξ ἑτέρου δὲ ἀπὸ μίαν κιονοστοιχίαν.

Ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν εἰς τὴν πρόσοψιν καὶ τὸν ὀπισθόδομον κιόνων, οἱ ναοὶ τῶν ἀρχαίων ἐκαλοῦντο, τετράστυλοι, ἑξάστυλοι, ὀκτάστυλοι καὶ δεκάστυλοι. Οὐδέποτε δ᾽ ὑπῆρχον πλείονες τῶν δέκα κιόνων εἴς τε τῆς προσόψεως καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου τὰς στοάς.

Ἐκαλοῦντο δὲ πρὸς τούτοις οἱ ναοί:

α΄) πυκνόστυλοι, ἐὰν τὸ διάστημα τοῦ μεταστυλίου ἦτο τριῶν ἐμβατῶν, ἐμβάτης δ᾽ ἦτο ἡ ἡμιδιάμετρος τῆς βάσεως τῶν κιόνων·

β΄.) σύστυλοι, ἐὰν τὸ μεταστύλιον ἦτο τεσσάρων ἐμβατῶν·

γ΄.) εὔστυλοι, ἐὰν τὸ μεταστύλιον ἦτο τεσσάρων καὶ ἡμίσεως ἐμβατῶν·

δ΄.) διάστυλοι, ἐὰν τὸ μεταστύλιον ἦτο ἓξ ἐμβατῶν· καὶ

ε΄.) ἀραιόστυλοι, ἐὰν τὸ μεταστύλιον ἦτο μεῖζον τῶν ἓξ ἐμβατῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν τετραπλεύρων μετ᾽ ἐπιμήκους σχήματος ναῶν. Οἱ δὲ κυκλοτερεῖς ἐκαλύπτοντο θόλῳ καὶ ὠνομάζοντο:

α΄.) μονόπτεροι, ἐὰν μίαν μόνον εἶχον περιφερῆ κιονοστοιχίαν, στηριζομένην ἐπὶ ὑψώματος ἄνευ σηκοῦ· καὶ

β΄.) περίπτεροι, ἐὰν εἶχον σηκὸν περιφερῆ, περιεστοιχισμένον ὑφ᾽ ἑνὸς ἁπλοῦ περιστυλίου.

Οἱ μεγάλοι δὲ τετράπλευροι ναοὶ συνίσταντο ἐκ τριῶν μερῶν,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ἤτοι τοῦ προνάου ἢ προδόμου, τοῦ κυρίως ναοῦ ἢ σηκοῦ καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου (1).

* *
*

Τὸ Ἡραῖον τῆς Σάμου ὑψοῦτο ἀκριβῶς εἰς τὴν θέσιν, ἥτις σήμερον ὀνομάζεται Κολώνα, ἐκ τῆς περισωθείσης μιᾶς καὶ μόνης στήλης ἢ κολώνας τοῦ Ἡραίου οὕτω κληθεῖσα. Ὁ περιλάλητος ὅμως ναὸς δὲν ἦτο ὁ ἀρχῆθεν ἀνεγερθείς. Ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἡραίου ἀνάγεται εἰς μυθολογικοὺς χρόνους. Μυθολογεῖται ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἱδρύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τῶν Νυμφῶν καὶ ὑπὸ τῶν Καρῶν ἢ Λελέγων, γενομένων ποτὲ κυρίων τῆς Σάμου. Παρὰ τοῦ Παυσανίου δὲ καὶ ἄλλων τινων ἀρχαίων συγγραφέων μανθάνομεν ὅτι τὸ Ἡραῖον ἱδρύθη περὶ τὸ 1350 ἢ 1330 π. Χ. ὑπὸ τῶν Ἀργοναυτῶν. Ἄλλοι δὲ πάλιν φρονοῦσιν ὅτι ὁ ναὸς οὗτος τῆς Ἥρας ἀνηγέρθη περὶ τὸ 1291 π. Χ. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι τὸ Ἡραῖον ἀνιδρύθη βραδύτερον εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ὑπὸ Ροίκου, τοῦ Σαμίου ἀρχιτέκτονος, βοηθουμένου ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου, δαπάνῃ τοῦ δήμου, ἀλλ᾽ εἶτα ἐπυρπολήθη καὶ ἀνεκαινίσθη μεγαλοπρεπέστερον καὶ εὐρύτερον. Μολονότι δὲ λέγεται ὅτι τὸ ὑπὸ Ροίκου ἱδρυθὲν ἦτο Δωρικοῦ ρυθμοῦ, αἱ ἀνασκαφαὶ ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἦτο Ἰωνικοῦ ρυθμοῦ.

Κατὰ ποίαν ὅμως ἐποχὴν ἀκριβῶς ἀνιδρύθη ὑπὸ τοῦ Ροίκου, πότε ἐπυρπολήθη καὶ πότε ἀνεκαινίσθη; Ἰδοὺ ζητήματα, ἅτινα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λυθῶσι μετ᾽ ἀκριβείας. Κατὰ τοὺς πιθανωτέρους ὑπολογισμούς, ὁ Ροῖκος ἀνίδρυσεν αὐτὸ κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 6 αἰῶνος π. Χ. ἀνεκαινίσθη δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος. Πῶς δὲ καὶ ὑπὸ τίνων ἐπυρπολήθη τὸ ὑπὸ τοῦ Ροίκου ἀνεγερθέν, ἄδηλον καὶ τοῦτο καὶ ἀβέβαιον. Διὰ τὴν ἀνακαίνισιν ὅμως καὶ τὴν ἐπὶ τὸ μεγαλοπρεπέστερον εἶτα ἀνοικοδόμησιν τοῦ Ἡραίου ἀπῃτοῦντο δαπάναι κολοσσιαῖαι καὶ ταύτας μόνον ὁ Πολυκράτης ἐδύνατο τότε νὰ χορηγήσῃ. Πάντως δὲ βέβαιον

(1) Ὅρα τοὺς εἰς τὸ τέλος τοῦ παρόντος τεύχους δύο πίνακας.

τυγχάνει ὅτι τὸ ἐπὶ Πολυκράτους ἀνεγερθὲν μεγαλοπρεπὲς Ἡραῖον ἀνηγέρθη ἐπὶ τοῦ ὑπὸ Ροίκου ἀνιδρυθέντος, τοῦτο δ' ἀποδεικνύουσι τὰ θεμέλια τούτου, ὡς μ' ἐβεβαίωσεν ὁ κ. Θ. Βήγανδ. Κατὰ τὰς διαβεβαιώσεις αὐτοῦ, αἱ βάσεις τοῦ ἐπὶ Ροίκου ᾠκοδομηθέντος Ἡραίου, εἰσὶ σήμερον ὁραταὶ καὶ ἐπ' αὐτῶν ἀνηγέρθη τὸ ἐπὶ Πολυκράτους περιλάλητον Ἡραῖον.

Ὁ ναὸς ἦτο περίπτερος καὶ δίπτερος, ἀπετελεῖτο δ' ἐκ τοῦ προνάου, τοῦ σηκοῦ ἢ κυρίως ναοῦ ἢ ἀδύτου καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου.

* *
*

Τὸ Ἡραῖον ἐνέκλειε θησαυροὺς τιμαλφεστάτους, τοσαῦτα δὲ ἦσαν τὰ ἐν αὐτῷ ἐναποτεθειμένα παντοῖα καὶ ἔκλαμπρα ἀριστουργήματα γλυπτικῆς, ζωγραφικῆς, μεταλλουργικῆς κλπ. ὥστε καὶ «Πινακοθήκη» ἐλέγετο. Τὸ περιστύλιον δ' αὐτοῦ ἦτο κεκοσμημένον ὑπὸ ἀγαλμάτων ἀρίστης τέχνης. Τὸ περικαλλέστερον μεταξὺ τῶν ἀγαλμάτων τούτων ἦτο πελώριον ἄγαλμα τῆς θεᾶς, ἐπὶ θρόνου καθημένης καὶ ἐχούσης ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῆς δύο ταώ. Ἡ θεὰ ἔφερε γαμήλιον χιτῶνα, φθάνοντα μέχρι τῶν ποδῶν καὶ ὑποδηλοῦντα τοὺς γάμους αὐτῆς μετὰ τοῦ Διός, ἐν Σάμῳ, ὡς εἴρηται, τελεσθέντας. Ἕτερον ἄγαλμα τῆς αὐτῆς θεᾶς ἐξ ὀρειχάλκου παμμέγιστον ἐκόσμει ἐπίσης τὸ Ἡραῖον.

Ὑπῆρχον πρὸς τούτοις ἐν τῷ ναῷ:

α'.) ἄγαλμα θαυμασίας καλλονῆς τοῦ περιφήμου διὰ τὸ σωματικὸν κάλλος αὐτοῦ κιθαριστοῦ Βαθύλλου, ὅπερ ἐτεχνουργήθη, διαταγῇ τοῦ Πολυκράτους, καὶ ἐστήθη κατέναντι τοῦ βωμοῦ τοῦ Ἡραίου, παρίστανε δὲ τὸν Βαθύλλον κρατοῦντα κιθάραν, τὰς χορδὰς τῆς ὁποίας ἡτοιμάζετο νὰ κρούσῃ·

β'.) ἀνδριὰς τοῦ Πυθαγόρου, ὅν οἱ Σάμιοι, μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ἀνήγειραν ἐν τῷ Ἡραίῳ ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν μέγαν φιλόσοφον τῆς Σάμου.

γ΄.) ἀγάλματα τῶν Ἀθηναίων στρατηγῶν Ἀλκιβιάδου, Κόνωνος καὶ Τιμοθέου, ἅτινα ἔστησαν εἰς τὸ Ἡραῖον οἱ Ἴωνες·

δ΄.) ὁ παμμέγιστος κρατὴρ ἐκ χαλκοῦ, ὃν ἀνέθηκε τῇ θεᾷ ὁ Κολαῖος, περίφημος Σάμιος θαλασσοπόρος, ὅστις ἐταξείδευσε καὶ πέραν τῶν Ἡρακλείων στηλῶν·

ε΄.) οἱ ἐκ χρυσοῦ, ἀργύρου καὶ χαλκοῦ ἀμνοί, οὓς ἀνέθηκεν εἰς τὸ Ἡραῖον ὁ Μανδραβοῦλος, Σάμιος, ἐπὶ τῇ διὰ τοῦ ἀμνοῦ του ἀνακαλύψει μεταλλείου τινὸς ἐν τῇ Νήσῳ·

ς΄.) οἱ ἐκ μαρμάρου δύο λαγωοί, οὓς ἀνέθηκε Βαστακάρας ὁ Σάμιος· καὶ

ζ΄.) ἀγάλματα ἐξαίσια τοῦ Διός, τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἡρακλέους.

Ἀπειράριθμοι, πρὸς τούτοις, ἀνδριάντες ἀθλητῶν, νικησάντων εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἢ εἰς τοὺς Σαμιακοὺς ἀγῶνας, περιεκόσμουν τὸ περιλάλητον Ἡραῖον. Ὁ δὲ Ἡρόδοτος ἀναφέρει ὅτι καὶ ὁ Ἄμασις ἀνέθηκε τῇ ἐν Σάμῳ Ἥρᾳ «εἰκόνας ἑαυτοῦ διφασίας ξυλίνας», αἵτινες ἦσαν ἐν τῷ μεγάλῳ ναῷ μέχρι τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ τοῦ Ἡροδότου «ὄπισθε τῶν θυρέων», ὡς λέγει. Προστίθησι δ' ὁ Ἡρόδοτος ὅτι ὁ Ἄμασις «ἐς μὲν νῦν Σάμον ἀνέθηκε κατὰ ξεινίην τὴν ἑωυτοῦ τε καὶ Πολυκράτους τοῦ Αἰάκεος».

Τὰ δὲ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη τοῦ Ἡραίου ἦσαν ἀπειράριθμα ὡς ἐπίσης ἄπειρα ἦσαν τὰ μετάλλινα καὶ ἐλεφάντινα σκεύη καὶ πολυπληθῆ τὰ κοσμήματα τῆς θεᾶς. Ὁ Πολυκράτης εἶχεν ἀναθέσει εἰς τὸ Ἡραῖον σκεύη χρυσᾶ πολυτιμώτατα καὶ πλείστους διακόσμους μεγάλης ἀξίας. Ἡ δὲ στέγη τοῦ ναοῦ ἦτο κατεσκευασμένη ἐξ ὀπτῶν ἐρυθρῶν πλίνθων, ἐφ' ὧν ἦσαν ἐζωγραφισμέναι διάφοροι παραστάσεις. Τοιοῦτος δ' ἦτο, ἐν ἑνὶ λόγῳ, ὁ πλοῦτος τοῦ ναοῦ, ὥστε οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ ἐπισκέπτου ἐθαμβοῦντο ἐπὶ τῇ θέᾳ αὐτοῦ.

Ἐν τῷ ἀξιολόγῳ συγγράμματι τοῦ J. J. Barthelemy περὶ τῶν ταξειδίων τοῦ νέου Ἀναχάρσιδος ἀναγινώσκομεν περὶ τοῦ Ἡραίου τὰ ἑξῆς:

«Πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς πόλεως, ἐν τῷ προαστείῳ, κεῖται τὸ τέμενος τῆς Ἥρας, ᾠκοδομηθέν, ὡς λέγουσι, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ἀνακαινισθὲν δὲ μεταγενεστέρως ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Ροίκου. Τὸ τέμενος εἶναι ρυθμοῦ Δωρικοῦ. Δὲν εἶδον ναὸν μεγαλήτερον, οὐδεὶς δ' ἄλλος ναὸς κομψότερος αὐτοῦ εἶναι γνωστός. Κεῖται οὐ μακρὰν τῆς θαλάσσης, παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἰμβράσου, εἰς τὸν τόπον ἀκριβῶς, ὃν ἡ θεὰ ἐτίμησε διὰ τῶν πρώτων βλεμμάτων αὐτῆς. Πιστεύουσιν ὅτι ἡ θεὰ εἶδε τὸ φῶς τοῦ κόσμου ὑπὸ τὴν σκιὰν ἑνὸς δενδρίου, ἐξ ἐκείνων, ἅτινα καλοῦνται agnus castus καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι πολυάριθμα κατὰ μῆκος τοῦ ποταμοῦ. Τὸ τέμενος τοῦτο, περιλάλητον καὶ πολυσέβαστον, ἀπήλαυε τοῦ δικαιώματος τοῦ ἀσύλου. Τὸ ἄγαλμα τῆς Ἥρας εἶναι ἔργον τοῦ ἀρχαίου καλλιτέχνου Σμίλιδος».

Ἡ ἀφήγησις τοῦ Ἀναχάρσιδος ἐξακολουθεῖ περὶ τῶν ἐν Σάμῳ τελεσθέντων γάμων τῆς Ἥρας μετὰ τοῦ Διός, περὶ τῶν ἐν Ἡραίῳ ἀγαλμάτων τῶν Ἀθηναίων στρατηγῶν Κόνωνος καὶ Τιμοθέου καὶ περὶ τῶν ἑορτῶν, ἃς οἱ Σάμιοι ἐτέλουν πρὸς τιμὴν τῆς Ἥρας.

Ἡ δὲ ὁδός, ἥτις ἦγεν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας πόλεως Σάμου εἰς τὸ Ἡραῖον ἐκαλεῖτο Ἱερὰ ὁδός, ἦτο δὲ κατάφυτος καὶ ἐκοσμεῖτο ἑκατέρωθεν ὑπὸ ἀγαλμάτων καὶ περικαλλεστάτων οἰκοδομημάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο ὁ ἐν Ἕλει ναὸς τῆς Ἀφροδίτης, ὁ τάφος τῆς Ραδίνης καὶ τοῦ Λεοντύχου καὶ ἄλλα.

* *
*

Πανταχοῦ ὅπου ἡ λατρεία τῆς Ἥρας ἦν εἰσηγμένη, ἐτελοῦντο, ὡς εἶπον ἤδη, λαμπραὶ ἑορταί, πρὸς τιμὴν αὐτῆς, αἵτινες ὠνομάζοντο «Ἡραῖα». Ἐν Ἄργει ὑπῆρχον τρεῖς ναοὶ τῆς Ἥρας, εἷς ἐντὸς τῆς πόλεως, ἕτερος ἐπὶ τῆς εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἀγούσης

καὶ ὁ τρίτος μεταξὺ Ἄργους καὶ Μυκηνῶν. Τὰ Ἡραῖα ἤγοντο ἐν Ἄργει ἀνὰ πᾶν πέμπτον ἔτος, ἐκ τῶν γενομένων δὲ κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην τελετῶν ἦτο καὶ μεγαλοπρεπὴς πομπὴ πρὸς τὸν μεταξὺ Ἄργους καὶ Μυκηνῶν ναόν. Πολυάριθμοι νέοι, ἐν Ἄργει συνερχόμενοι, ἐξεκίνουν ἐκεῖθεν ἔνοπλοι πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ἥρας. Προηγεῖτο ἑκατοντὰς βοῶν, ἐξ οὗ καὶ «Ἑκατόμβαια» ἐκαλεῖτο ἡ τελετή. Τὴν πομπὴν συνώδευεν ἡ πρώτη τῶν ἱερειῶν ἐφ' ἅρματος, ὑπὸ δύο λευκῶν βοῶν συρομένου. Οἱ ἑκατὸν βόες ἐθυσιάζοντο ἐκεῖ καὶ τὰ κρέα αὐτῶν διενέμοντο εἰς τοὺς κατοίκους. Διάφοροι δὲ ἀγῶνες ἐτελοῦντο εἰς τὸ στάδιον, ὅπερ ἦτο πλησίον τῆς εἰς τὴν ἀκρόπολιν φερούσης ὁδοῦ.

Τὰ Ἡραῖα ἐτελοῦντο μετὰ τῆς αὐτῆς πομπῆς καὶ ἐν Αἰγίνῃ. Ἀλλὰ τὰ ἐν Σάμῳ τελούμενα Ἡραῖα ἦσαν ἡ λαμπροτέρα τῶν πρὸς τιμὴν τῆς Ἥρας ἑορτῶν ὅσαι εἰς τὰ διάφορα μέρη ἐγίνοντο.

*
* *

Δύο, κυρίως, ἑορταὶ ἐτελοῦντο ἐν Σάμῳ πρὸς τιμὴν τῆς Ἥρας, τὰ Ἡραῖα καὶ τὰ Τόνεα. Καὶ διὰ μὲν τῶν Ἡραίων ἐπανηγυρίζετο ἡ γέννησις τῆς θεᾶς. Τὰ δὲ Τόνεα ἀφορμὴν ἔσχον τὸ κατωτέρω ἱστορούμενον θαῦμα τῆς Ἥρας. Ἐξ Ἄργους εἶχεν ἔλθει εἰς Σάμον ἡ Ἀδμήτη Εὐρυσθέως, ἥτις κατετάχθη ὡς ἱέρεια εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἥρας. Ἡ ἱέρεια αὕτη, κατ' εἰσήγησιν τῶν Ἀργείων, ἔπεισε Τυρρηνούς τινας ἵνα ἁρπάσωσι κρύφα τὸ ξόανον τῆς θεᾶς ἐκ τοῦ Ἡραίου καὶ μεταφέρωσιν αὐτὸ εἰς Ἄργος. Οὗτοι ἐλθόντες νύκτωρ, εἰσέδυσαν εἰς τὸν ναὸν καί, ἁρπάσαντες τὸ ξόανον, ἐπεβίβασαν αὐτὸ εἰς τὸ πλοῖον αὐτῶν, ὅπερ εἶχε προσορμισθεῖ εἰς τὸν Ἡραΐτην ὅρμον. Τὴν ἄγκυραν δ' ἄραντες, προσεπάθουν ν' ἀπομακρυνθῶσι τῆς παραλίας, ἀλλὰ δύναμις ἀνεξήγητος ἐκράτει τὸ πλοῖον ἀκίνητον εἰς τὴν παραλίαν. Ἐκ τούτου φοβηθέντες οἱ Τυρρηνοί, κατέλιπον τὸ ξόανον εἰς τὴν παραλίαν καὶ οὕτω ἐδυνήθησαν ν' ἀποπλεύσωσι. Τὴν πρωΐαν τῆς ἐπομένης, ἡ Ἀδμήτη ἐξήγγειλε τὴν ἐκ τοῦ ναοῦ ἁρπαγὴν τοῦ ξοάνου. Τότε ὅλοι οἱ

πολῖται ἐξῆλθον εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ξοάνου, ὅπερ ἀνεῦρον ἐν τῇ παραλίᾳ. Ἡ Ἀδμήτη δὲ μετέφερεν αὐτὸ εἰς τὸν ναόν. Εἰς ἀνάμνησιν τοῦ θαύματος τούτου καθιερώθη ἑορτή, ἥτις ὠνομάσθη Τόνεα. Κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην τὸ ξόανον τῆς Ἥρας μετεφέρετο εἰς τὸν Ἡραΐτην ὅρμον, ἡγουμένων ἱερέων δαφνοστεφῶν καὶ ἑπομένων πολιτῶν ἐστεμμένων κλάδοις λύγου, καὶ ἀφίετο ἐκεῖ μίαν νύκτα. Τὴν δ' ἑπομένην μετεφέρετο πάλιν μετὰ τῆς αὐτῆς παρατάξεως εἰς τὸν ναὸν καὶ ἐτελοῦντο θυσίαι εἰς τὴν θεὰν ὑπὲρ τῆς νήσου.

Ἀλλὰ τὰ Ἡραῖα ἦσαν, ὡς ἔφθημεν εἰπόντες, ἡ λαμπροτάτη πασῶν τῶν πρὸς τιμὴν τῆς Ἥρας ἑορτῶν. Ἐν τῷ ὑπὸ τὸν τίτλον «τὰ ταξείδια τοῦ Πυθαγόρου» περισπουδάστῳ συγγράμματι ἀπαντῶμεν περιγραφὴν τῆς μεγάλης ταύτης ἑορτῆς, συμπηχθεῖσαν, φαίνεται, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τοῖς ἀρχαίοις πεζογράφοις καὶ ποιηταῖς κατεσπαρμένων σχετικῶν εἰδήσεων.

Τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς ἅπασαι αἱ οἰκίαι τῆς πόλεως καὶ τῶν πέριξ ἦσαν ἐστολισμέναι ὡσεὶ γάμοι ἐν ἑκάστῃ αὐτῶν ἐτελοῦντο. Μετέβαινον δὲ πάντες εἰς τὸ Ἡραῖον ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει. Ἐπροπορεύοντο τῆς συνοδείας οἱ νεόνυμφοι, ἐστεμμένας ἔχοντες τὰς κεφαλὰς ὑπὸ ῥόδων λευκῶν καὶ ἐρυθρῶν. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν νεονύμφων ἐβάδιζε νεανίας καλλίμορφος, φέρων δᾷδα ἐν τῇ χειρὶ εἰς παράστασιν τοῦ ὑμεναίου. Οἱ νεόνυμφοι ἔψαλλον τεμάχια τοῦ παρ' Ὁμήρῳ ὕμνου εἰς τὴν Ἥραν. Εἵπετο χορὸς καλλιπαρείων παρθένων, αἵτινες ἐβάσταζον ταών, τὸ ἱερὸν πτηνὸν τῆς Ἥρας, ἱστάμενον ἐπὶ ἀργυρᾶς ἡμισελήνου. Ἕτερος χορὸς παρθένων, παραλλήλως πρὸς τὸν πρῶτον βαδίζων, ἔφερε τὸ χρυσοῦν σκῆπτρον τῆς βασιλίσσης τοῦ Ὀλύμπου. Μετὰ τοὺς δύο τούτους χορούς, ἤρχοντο οἱ ἱερεῖς, φέροντες εἶδος θρόνου ἐκ ξύλου δρυός, θαυμασίως γεγλυμμένου. Ἐπὶ τοῦ θρόνου τούτου ἦτο τὸ ἄγαλμα τῆς Ἥρας, ἧς οἱ βραχίονες ἦσαν κατάφορτοι μὲ ψέλλια ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ, μαργαρίταις κεκοσμημένα. Τὰ στήθη τῆς θεᾶς ἀπήστρα-

πτον ἐκ καλλονῆς ἀπαραμίλλου. Ζωστὴρ πολύτιμος περιεζώννυεν αὐτήν, συγκρατῶν τὸν χιτῶνα αὐτῆς, ὅστις κατήρχετο μέχρι τῶν δακτύλων τῶν ποδῶν της. Ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς αὐτῆς κατέπιπτεν ἐπὶ τῶν ὤμων της λεπτότατος πέπλος, κυματίζων εἰς τὰ ρεύματα τοῦ ἀνέμου. Τὸ ἓν ἄκρον τοῦ πέπλου ἐφαίνετο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, τὰ δύο εἰς τὰς χεῖρας καὶ τὸ τέταρτον εἰς τοὺς πόδας.

Τὴν κεφαλὴν εἶχεν ἐστεμμένην μὲ τὰ λεγόμενα ἀθάνατα ἄνθη. Κατόπιν ἤρχετο χορὸς παρθένων κανηφόρων, αἵτινες ἔφερον ἐπὶ τῶν κεφαλῶν αὐτῶν κανᾶ, πλήρη ἱερῶν σκευῶν, μετ' ἤθους λίαν σοβαροῦ βαδίζουσαι. Τόσῳ δὲ βραδὺ ἦτο τὸ βῆμα αὐτῶν ὥστε ἐκ τούτου παρήχθη ἡ παροιμία «βαδίζειν ὡς τὴν Ἥραν». Χορὸς ἕτερος νέων γυναικῶν ἔφερεν εἰκόνας διαφόρους, παριστανούσας τὴν θεὰν ὑπὸ ποικίλας ἀμφιέσεις, διότι μυθολογεῖται, πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι ἡ Ἥρα ἐφεῦρε ποικίλους νεωτερισμούς, αὐτὴ ὑποδείξασα τοὺς διαφόρους τρόπους τοῦ ἀμφιέζεσθαι τὰς γυναῖκας μετὰ χάριτος περισσῆς. Μία τῶν εἰκόνων παρίστανε τὴν Ἥραν φέρουσαν μακρὰν σειρὰν ψελλίων, ἐν εἴδει ἁλύσσου. Εἰς τὸ ἄκρον δὲ τῶν ψελλίων ἐκείνων, ἅτινα ἔφθανον μέχρι τῶν ποδῶν της, ἐκρέματο ἡμισέληνος, ἥτις ἦτο τὸ σύμβολον τῆς Ἥρας, ὡς θεᾶς τῶν μηνῶν τοῦ ἔτους.

Ὄπισθεν τοῦ ἀγάλματος ἐφέροντο κλάδοι λύγου, οἵτινες ἦσαν προωρισμένοι εἰς διάκοσμον τῶν βωμῶν. Ὅταν ἡ πομπὴ διήνυε τὸ ἥμισυ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ, οἱ ἱερεῖς ἔθυον ἀμνόν. Ἠκολούθουν εἶτα ἀστοὶ πάσης τάξεως καὶ ἔφηβοι ἔνοπλοι, ἰδίᾳ δὲ πλῆθος γυναικῶν, αἵτινες ἔσπευδον νὰ παραστῶσιν εἰς τὴν τελετήν, διότι, ὡς προεῖπον, ἡ Ἥρα ἐτιμᾶτο ὡς πρόεδρος τῶν γάμων, ὡς ἔφορος καὶ ἐπίκουρος τῶν τοκετῶν καὶ ὡς προστάτις ἐν γένει τῶν γυναικῶν κατὰ πάσας αὐτῶν τὰς ἀνάγκας, δι' ὅπερ δύναταί τις εἰπεῖν ὅτι ἡ ἑορτὴ ἦτο κυρίως ἑορτὴ τοῦ γυναικείου φύλου. Ὅταν, ἐπὶ τέλους, ἡ συνοδεία ἔφθανεν εἰς τὸ Ἡραῖον, οἱ ἄνδρες

κατέθετον τὰ ὅπλα εἰς τὸν πρόναον καὶ εἶτα εἰσήρχετο τὸ πλῆθος εἰς τὸν ναόν, ἔνθα ἀνεπέμποντο δεήσεις καὶ εὐχαὶ εἰς τὴν Ἥραν καὶ προσεφέροντο αὐτῇ θυσίαι.

* *
*

Ὁ περικάλλητος ναὸς τῆς Ἥρας ἐσυλήθη ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, οἵτινες πρῶτοι ἔθηκαν βέβηλον ἐπὶ τῶν θησαυρῶν καὶ τῶν κοσμούντων αὐτὸν ἀριστουργημάτων χεῖρα. Τὰ ἔκλαμπρα ἀγάλματα, ἅτινα διεκόσμουν τὸ Ἡραῖον, ἡρπάγησαν καὶ μετηνέχθησαν εἰς Ῥώμην ἵνα δι᾿ αὐτῶν ἐξωραϊσθῶσιν οἱ ναοὶ καὶ τὰ μουσεῖα τῆς αἰωνίας πόλεως. Ὁ Μάρκος Ἀντώνιος ἀφῄρεσεν ἐκ τοῦ Ἡραίου τὰ ἀγάλματα τῆς Ἀθηνᾶς, τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Διός, ἀλλ᾿ ὁ Αὔγουστος ἀπέδωκεν εἰς τὸ Ἡραῖον τὰ δύο πρῶτα, τὸ δὲ τοῦ Διὸς κατέθηκεν εἴς τι μικρὸν τέμενος, ὅπερ ἀνήγειρεν ἐν Ῥώμῃ.

Ἐπὶ τριακόσια καὶ ἐπέκεινα ἔτη τὸ Ἡραῖον ἦτο εἰς τὴν διάθεσιν τῶν συλητῶν καὶ τῶν ἁρπάγων μέχρις οὗ τέλεον καὶ αὐτὸς ὁ ναὸς κατεστράφη. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἡραίου, τὰ ἐναπομείναντα λείψανα τῶν ἀρχαιοτήτων ἡρπάζοντο, κατεστρέφοντο ἢ ἐπωλοῦντο καὶ ἐφυγαδεύοντο ὑπὸ τοῦ τυχόντος. Ἐκ τῶν ἐρειπίων μάλιστα τοῦ ναοῦ συνελέγησαν ὑλικά, ἅτινα ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν ἀνέγερσιν ἐκκλησίας.

* *
*

Ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἐγένοντο κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἀνασκαφαὶ ἐπιπόλαιαι ἐν τῷ Ἡραίῳ. Πρώτη ἀνασκαφὴ ἐγένετο κατὰ τὸ ἔτος 1850, διοικοῦντος τὴν νῆσον τοῦ Γ. Κονεμένου, ἣν διηύθυνεν ὁ γάλλος *V.* Guerin. Δευτέρα δ᾿ ἀνασκαφὴ ἐγένετο κατὰ τὸ 1853, ἡγεμονεύοντος τῆς νήσου τοῦ Ι. Γκίκα. Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ταύτας ἀπεκαλύφθη μέρος τοῦ δαπέδου τοῦ Ἡραίου, ἤχθησαν δ᾿ εἰς φῶς καὶ διάφορα ἀνάγλυφα καὶ συντρίμματα ἀγαλμάτων καί τινες ἐπιγραφαὶ πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζουσαι. Βραδύτερον ἐπεχείρησεν ἀνασκαφὰς ἡ Ἑλληνικὴ Ἀρ-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

χαιολογικὴ Ἑταιρία, ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τούτων ὑπῆρξαν ἀσήμαντα.

Πρώτην νῦν φορὰν διενεργοῦνται ἀνασκαφαὶ μεθοδικῶς καὶ ἐπιστημονικῶς ὑπὸ τοῦ κ. Βήγανδ. Αἱ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ σόφοῦ τούτου ἀρχαιολόγου ἀνασκαφαὶ ἤρξαντο τὴν 18 Σεπτεμβρίου 1910, ἤτοι τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1910 (ν. ἡ.). Τὴν πρώτην ἡμέραν εἰργάσθησαν τεσσαράκοντα ἐργάται, ἀλλ᾽ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἀμέσως ἤρξατο αὐξανόμενος, φθάσας μέχρις ἑκατὸν ἑβδομήκοντα καὶ ὀκτὼ καθ᾽ ἑκάστην.

Συνωδὰ τῇ σχετικῇ συμβάσει, ἡ Διοίκησις δικαιοῦται νὰ ἐπιβλέπῃ τὰς διενεργουμένας ἀνασκαφὰς δι᾽ ἐφόρου, οὗτινος ὁ μηνιαῖος μισθός, εἰς 300 φράγκα ὡρισμένος, καταβάλλεται ὑπὸ τοῦ κ. Βήγανδ εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον τῆς Ἡγεμονίας, ἐξ οὗ ὁ ἔφορος μισθοδοτεῖται ὡς δημόσιος ὑπάλληλος. Κατ᾽ ἀρχὰς ἐπρότεινα εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Ι. Γιαννικάκην, εἶτα εἰς τὸν ἕτερον καθηγητὴν κ. Πλούταρχον Αὐγουστῖνον καὶ τελευταῖον εἰς τὸν σεβαστὸν καθηγητὴν καὶ πρώην Γυμνασιάρχην κ. Κ. Κατεβαίνην ν᾽ ἀναδεχθῶσι τὸ ἔργον τοῦ ἐφόρου, ἀλλ᾽ ἅπαντες οὗτοι ἠρνήθησαν διὰ λόγους, ὧν τὸ εὔλογον καὶ ἐγὼ ἐνέκρινα. Μέχρι τῆς εὑρέσεως καταλλήλου προσώπου ὅπως διορισθῇ ὡς ἔφορος, τὰς ἀνασκαφὰς ἐπέβλεπον ἐναλλάξ, καθ᾽ ἃς εἶχον δώσει αὐστηρὰς διαταγάς, ὁ διοικητὴς τῆς Χωροφυλακῆς καὶ ὁ Ἀστυνόμος τοῦ τμήματος Χώρας, ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται τὸ Ἡραῖον. Ὡς ἔφορον διώρισα, ἐπὶ τέλους, γνώμῃ καὶ τῆς Ἐντίμου Βουλῆς, τὸν Σάμιον κ. Βασίλειον Θεοφανείδην. Ὁ νέος οὗτος κέκτηται γνώσεις ἀρχαιολογικὰς καὶ εἶναι κάτοχος, σὺν τῇ ἑλληνικῇ, καὶ ἄλλων γλωσσῶν, διεκρίθη δ᾽ ἐπὶ ζήλῳ καὶ ἀφοσιώσει εἰς τὰ ἀνατεθέντα αὐτῷ σπουδαῖα καθήκοντα ὡς ἐφόρῳ τῶν ἀνασκαφῶν.

Τὴν 13 τοῦ Ὀκτωβρίου, ἐπιβὰς τῆς Ἡγεμονικῆς ἀκταιωροῦ Μαλάτια, μετέβην εἰς Κολώναν. Ὁ κ. Βήγανδ ἀπουσίαζε τὴν

ἡμέραν ἐκείνην. Εἶχε μεταβεῖ εἰς Ἱέροντα καὶ Μίλητον ἵνα ἐπιθεωρήσῃ τὰς ἐκεῖ ὑπὸ τὴν διεύθυνσίν του διενεργουμένας ἀνασκαφάς. Ἐν τῷ Ἡραίῳ εὗρον τὸν ἀντιπρόσωπον καὶ βοηθὸν αὐτοῦ κ. Martin Schede, ἀρχαιολόγον ἐπίσης, ὅστις μὲ ὑπεδέχθη καὶ μὲ συνώδευσεν εἰς τὴν ἐπίσκεψίν μου ἀνὰ τὰ ἀνασκαπτόμενα μέρη. Οἱ ἐργάται, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ πολλαὶ ἐργάτιδες, ἐξηκολούθουν τὴν ἐργασίαν αὐτῶν. Ἅπαντες μοὶ ἐξέφρασαν τὴν εὐγνωμοσύνην των ἐπὶ τῷ ὅτι εὗρον πόρον ζωῆς. Περιειργάσθην ἐν λεπτομερείᾳ τὰ ἀποκαλυφθέντα ἐρείπια τοῦ ναοῦ καὶ τὰ ἀνακαλυφθέντα μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἀγάλματα καὶ ἄλλα εὑρήματα, περὶ ὧν κατωτέρω θέλω ὁμιλήσει πλατύτερον. Εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ θαυμαστοῦ ναοῦ εὑρισκόμενος, κατελήφθην ὑπὸ συγκινήσεως. Ἀνεπόλησα εἰς τὴν μνήμην μου τὸ ἀρχαῖον μεγαλεῖον τοῦ ναοῦ. Ποῦ τὸ ἔκλαμπρον ἐκεῖνο τέμενος; Ποῦ τὰ ἀριστουργήματα τῆς τέχνης, ἅτινα διεκόσμουν αὐτό; Ποῦ ὁ πλοῦτος, ἐφ' ᾧ τὸ τέμενος τοῦτο τῆς θεᾶς Ἥρας ἀπεθαυμάζετο; Ποῦ τὰ ποικίλα καὶ θαυμάσια ἐκεῖνα καλλιτεχνήματα, ὧν ἕνεκα καὶ πινακοθήκη τὸ τέμενος ἐκλήθη; Ὁ πανδαμάτωρ χρόνος τὰ πάντα καταστρέφει! Ἐκεῖ ὅπου ὑπερηφάνως ὑψοῦτο τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο ἱερὸν οἰκοδόμημα, ἐκεῖ ἔνθα πλοῦτος ἀμύθητος εἶχε συσσωρευθῆ ἐξ ὅλων τῶν γωνιῶν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου, ἐκεῖ ἔνθα τελεταὶ πάνδημοι καὶ παρατάξεις πανηγυρικαὶ καὶ θυσίαι πομπώδεις ἐτελοῦντο, ἐκεῖ ὅπου βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες καὶ ἀστοὶ πάσης τάξεως παρήλαυνον πρὸ τῆς θεᾶς, ἐπικρατεῖ ἡ ἐρημία καὶ ἡ καταστροφή. Ἡμεῖς δὲ σήμερον ἀποθαυμάζομεν τὰ λείψανα τοῦ ναοῦ ἐφ' ὅσον ταῦτα ἀνακαλύπτονται καὶ ἐνεοὶ ἱστάμεθα πρὸ τοῦ θεάματος μόνον τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ!

Αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀνασκαφαί, ἀρξάμεναι, ὡς ἔφθην εἰπών, τὴν 18 Σεπτεμβρίου 1910, ἤτοι τὴν 1 Ὀκτωβρίου 1910 (ν. ἡ.), διήρκεσαν μέχρι τῆς 4 Δεκεμβρίου 1910, ὅτε διεκόπησαν ἕνεκα τοῦ χειμῶνος ἵνα ἐπαναληφθῶσι κατὰ τὴν προσεχῆ ἄνοιξιν.

Περὶ τῶν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν καὶ τῶν γενομένων ἀνακαλύψεων ὁ κύριος Θεοφανείδης μοὶ ὑπέβαλε λίαν ἐνδιαφερούσας ἐκθέσεις, αἵτινες προσεχῶς δημοσιευθήσονται. Τὰς ἐκθέσεις ταύτας, κατὰ χρονολογικὴν σειράν, ὑπ' ὄψιν ἔχων, θέλω ἐκθέσει ἐνταῦθα τὰ γενόμενα.

Ἀπὸ τῆς 18 Σεπτεμβρίου, ἤτοι ἀπὸ τῆς 1 Ὀκτωβρίου 1910 (ν.ή.) μέχρι τῆς 6 Νοεμβρίου ἤτοι τῆς 19 Νοεμβρίου 1910 (ν.ή.) εἰργάσθησαν ἐν ὅλῳ 5,558 ἐργάται. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἀνεκαλύφθησαν πλεῖστα σημεῖα, καθορίζοντα τήν τε ἔκτασιν, τὰς διαστάσεις καὶ τὴν ἐν γένει διάταξιν τοῦ περιφήμου ναοῦ, καὶ ἅτινα εἰσίν:

α'.) ὁ βόρειος περίπτερος τοῦ ναοῦ, μήκους 111 περίπου μέτρων, ὅπερ εἶναι καὶ τὸ ὅλον τοῦ ναοῦ μῆκος, σύγκειται δ' ἐκ δύο σειρῶν στηλῶν, ὧν ἡ μὲν ἐξωτερική, τελείως κατεστραμμένη, ἡ δ' ἐσωτερικὴ διατηρεῖται μόνον τόσον, ὥστε ν' ἀριθμῶνται αἱ βάσεις τῶν στηλῶν, ἀπέχουσαι ἀπ' ἀλλήλων, κατὰ προσέγγισιν, 4,50 μέτρ.

β'.) ὁ πρόναος, πρὸς ἀνατολάς, ἀριθμῶν τρεῖς σειρὰς στηλῶν, ὧν αἱ ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεις εἰσὶν ἄνισοι, καὶ ἔχων πλάτος 55,20 μέτρ. ὅπερ εἶναι καὶ τὸ ὅλον πλάτος τοῦ ναοῦ.

γ'.) ὁ πρόδρομος, ἀριθμῶν ὀκτὼ στήλας, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰς τοῦ προνάου.

δ'.) ὁ ὀπισθόδομος, ἀριθμῶν, ὡς καὶ ὁ πρόναος, τρεῖς σειρὰς στηλῶν, ἑκάστη τῶν ὁποίων περιλαμβάνει, δυσαναλόγως πρὸς τὰς τοῦ προνάου, ἐννέα στήλας, ἀνίσως ἀπ' ἀλλήλων χωριζομένας.

ε'.) ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ κυρίως ναοῦ καὶ ὁ δυσμικὸς καὶ ὁ ἀνατολικός, κατεστραμμένοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐν τῷ τελευταίῳ τῶν ὁποίων εὑρέθησαν καὶ λείψανα στηλῶν τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ· καὶ

ϛ΄.) πλὰξ μαρμαρίνη, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, εὑρεθεῖσα ἐπὶ τῆς βορειανατολικῆς γωνίας, καὶ φέρουσα ἴχνη κλίμακος, ἐμφαινούσης, κατὰ τὸν κ. Βήγανδ, τὸ ὕψος τοῦ δαπέδου τοῦ ὅλου ναοῦ ἀπὸ τῆς αὐλῆς.

Κατὰ τὸ αὐτὸ διάστημα ἀνεκαλύφθησαν εὑρήματα ὀλίγης μὲν ἀξίας, κατὰ τὸν κ. Βήγανδ, ἔχοντα ὅμως ποιάν τινα ἱστορικὴν σπουδαιότητα, εἰσὶ δὲ ταῦτα:

1). ἄγαλμα ἄχειρον καὶ ἀκέφαλον, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, παριστᾶνον γυναῖκα, ἐποχῆς καὶ τέχνης ρωμαϊκῆς·

2). ἄγαλμα, ἄχειρον ἐπίσης καὶ ἀκέφαλον, ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, παριστᾶνον ἄνδρα, ρωμαϊκῆς ἐπίσης ἐποχῆς·

3). βάθρον μαρμάρινον, φέρον τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν:

Ο ΔΗΜΟΣ ΙΟΥΛΙΑΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΘΥΓΑΤΕΡΑ ΓΥΝΑΙΚΑ ΔΕ ΜΑΡΚΟΥ ΑΓΡΙΠΠΑ, ΗΡΗ.

4). τεμάχια μικρὰ καὶ μεγάλα ἀναθημάτων, ὡς τρίποδα, ἀγγεῖα χάλκινα καὶ πήλινα καὶ ἀποσπάσματα μικρῶν ἀγαλμάτων καὶ κιονοκράνων·

5). μικρὰ ἐπίχρυσος ράβδος καὶ τεμάχια χρυσοῦ ψελλίου· καὶ

6). δύο ἐπιγραφαί, βουστροφηδὸν γεγραμμέναι, δυσανάγνωστοι παντελῶς, ἡ μὲν ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς ἕκτης στήλης, ἡ δὲ ἐπὶ τῆς πέμπτης τοιαύτης τοῦ βορείου περιπτέρου τῆς ἐσωτερικῆς σειρᾶς.

Ἀπὸ τῆς 9 μέχρι τῆς 13 τοῦ Νοεμβρίου εἰργάσθησαν 682 ἐργάται, ἐντὸς δὲ τοῦ ἑξαημέρου τούτου ἀνεκαλύφθησαν:

α΄.) ἡ νότιος πλευρὰ τοῦ ἀδύτου, οὗτινος ὅμως, 57 μέτρων μήκους ἔχοντος, μόνον 10 περίπου μέτρα σώζονται·

β΄.) ἡ ἐσωτερικὴ σειρὰ τοῦ περιπτέρου, ἧς ὅμως 21 περίπου μέτρα μόνον σώζονται ἐκ τοῦ ὅλου μήκους αὐτῆς ἐξ 117 μέτρ.

γ΄.) τὸ πλεῖστον τῆς ἐξωτερικῆς σειρᾶς τοῦ περιπτέρου.

Πλὴν δ' ἄλλων ἐλαχίστων εὑρημάτων, ἀνεκαλύφθη καὶ μία λαβὶς λέβητος ἐκ χαλκοῦ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ἀπὸ τῆς 15 μέχρι τῆς 20 Νοεμβρίου εἰργάσθησαν 872 ἐργάται. Ἐντὸς τοῦ ἑξαημέρου τούτου ἡ ἐργασία περιωρίσθη εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἀδύτου, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ἀνακαλύψεως τῆς βάσεως ἢ τοὐλάχιστον τῆς θέσεως τοῦ ἀγάλματος τῆς θεᾶς, πλὴν ἀλλ' ὅμως οὐδὲ ἴχνος τοῦ προσδοκωμένου ἀνεφάνη. Μόνον ἄμμος καὶ σωροὶ χαλίκων ἦσαν τὰ μόνα ὑλικά, ἐξ ὧν ἦτο πεπληρωμένον τὸ μέρος τοῦτο. Ἐντὸς δὲ τῶν σωρῶν τούτων ἀνεκαλύφθη βραχίων μαρμάρινος ὡς καὶ ἡ χείρ, ἀλλὰ κεχωρισμένη, διατηροῦσα δὲ μόνον τὸν δείκτην.

Ἀπὸ τῆς 22 Νοεμβρίου μέχρι τῆς 27 τοῦ ἰδίου εἰργάσθησαν 1,023 ἐργάται. Κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἡμέρας τοῦ ἑξαημέρου τούτου ἐγένετο ἐκσκαφὴ τοῦ ἀδύτου μέχρι 3,50 βάθους καὶ ἐν τῷ μέσῳ μέχρι 4,50. Ἀνεκαλύφθη δὲ χάλκινον ἀγαλμάτιον ἄνευ ποδῶν καὶ μὲ παρεφθαρμένον τὸ πρόσωπον, παριστᾶνον δὲ ἄνδρα ἔχοντα τεταμένας τὰς χεῖρας ὡσεὶ ἱκετεύοντα.

Ἀνεκαλύφθη δὲ πρὸς τούτοις ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἀδύτου ὑπόνομος πλάτους 0,50, κεκαλυμμένη διὰ μεγάλων πλακῶν, ἥτις ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ὑπόνομος τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ.

Τὴν 25 Νοεμβρίου ἀνεκαλύφθησαν λείψανα τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ, συνιστάμενα εἰς τροχίλους 18 ἐν τῇ ἐξωτερικῇ ὄψει τοῦ βορείου τοίχου καὶ 10 μόνον τοιούτων ἐν τῇ ἐσωτερικῇ. Τὴν δὲ 26 τοῦ ἰδίου ἀνευρέθησαν παρὰ τὸν νότιον τοῖχον τοῦ ναοῦ 9 μόνον τρόχιλοι. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ θέσιν ἀνεκαλύφθη καὶ μία λαβὶς λέβητος. Τὴν δὲ 27 τοῦ Νοεμβρίου ἀνεκαλύφθη ὡραῖον ἐκ μαρμάρου ἀλάβαστρον, 0,25 περίπου. Καθ' ὅλην δὲ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἀδύτου, τὸ χῶμα, ἀπὸ τριῶν μέτρων καὶ κάτω, ἦτο ἀνάμικτον μὲ ἄνθρακας ξύλου κέδρου.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἑξαημέρου τούτου εἰσὶ κατὰ τοῦτο σπουδαῖα ὅτι ἀπεκάλυψαν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον,

τὰς διαστάσεις τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ καὶ ἐπεβεβαίωσαν τὴν περὶ πυρπολήσεως αὐτοῦ παράδοσιν.

Ἀπὸ τῆς 29 Νοεμβρίου μέχρι τῆς 4 Δεκεμβρίου εἰργάσθησαν 888 ἐργάται. Κατὰ τὸ ἑξαήμερον τοῦτο αἱ ἐργασίαι περιωρίσθησαν κυρίως εἰς τὴν ἐξωτερικὴν σειρὰν τοῦ νοτίου περιπτέρου καὶ εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀδύτου, ἀλλ' οὐδὲν σημαντικὸν ἀνεκαλύφθη εἰμὴ μόνον μικρὸς τοῖχος μήκους 14,35 μετρ. τῆς ἐξωτερικῆς σειρᾶς τοῦ νοτίου περιπτέρου.

Τὴν 4 Δεκεμβρίου ἔπαυσαν αἱ ἐργασίαι, ὁ δὲ κ. Θεοφανείδης μοὶ λέγει ἐν τῇ τελευταίᾳ σχετικῇ ἐκθέσει αὐτοῦ τάδε:

Ὑψηλότατε,

Εὐσεβάστως ἀναφέρω τῇ Ὑμετέρᾳ Ὑψηλότητι ὅτι αἱ ἀνασκαφαί, κατὰ τὴν διαρρεύσασαν ἑβδομάδα, οὐδέν τι ἔχουσι, δυστυχῶς, νὰ παρουσιάσωσι τὸ σοβαρὸν ἢ καὶ τὸ ἄξιον λόγου.

Καθ' ὅλην, τῷ ὄντι, τὴν ἑβδομάδα, ἂν καὶ εἰς πλεῖστα σημεῖα ἐγένοντο βαθεῖαι ἀνασκαφαί, ὡς εἰς τὴν ἐξωτερικὴν σειρὰν τοῦ νοτίου περιπτέρου καὶ εἰς τὸ μέσον τοῦ ἀδύτου, ἐν τούτοις, πλὴν τοῦ συνήθους χώματος καί τινων στρωμάτων ἀσβεστώδους τινὸς οὐσίας μετὰ χαλίκων μεμιγμένων καὶ ὑποτιθεμένων ὡς στρώσεως τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ, οὐδέν τι ἕτερον ἀνευρέθη, ἐκτὸς μόνον μικροῦ τινος τοίχου, μήκους 14,35 μέτρων τῆς ἐξωτερικῆς σειρᾶς τοῦ περιπτέρου, ἀλλὰ καὶ τούτου εἰς 1,50 περίπου μέτρων βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὑπαρχούσης στήλης.

Τοιαῦτα, Ὑψηλότατε, τὰ ἀποτελέσματα καὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἑβδομάδος, διότι, ὡς γνωστὸν τυγχάνει τῇ Ὑμετέρᾳ Ὑψηλότητι, αἱ ἐργασίαι, ἀπὸ τῆς χθές, Σαββάτου, 4ης Δεκεμβρίου, ἔπαυσαν διὰ νὰ ἐπαναρχίσωσι, πάλιν, τὴν ἄνοιξιν, καὶ οἱ ἐργάται, εὐγνωμονοῦντες τὴν Ὑμετέραν Ὑψηλότητα καὶ ὑμνοῦντες τὸ ὄνομα Αὐτῆς, ἐπανέκαμψαν εἰς τὰς ἑστίας αὐτῶν, πλήρεις χαρᾶς καὶ πλήρεις εὐθυμίας διὰ τὴν τοιαύτην μεγάλην ἐργασίαν.

Τὴν αὐτήν, ἐπίσης, χαρὰν καὶ τὴν αὐτὴν εὐθυμίαν φαίνεται ἔχων καὶ ὁ κ. Schede, ὁ ὑποδιευθυντὴς τῶν ἀνασκαφῶν. Εἶναι κατενθου-

σιασμένος ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ὀλιγοχρονίου ταύτης ἐργασίας, διότι ταῦτα εἶναι μεγάλα καὶ σοβαρά. «Ἡ ἐπιστήμη, μοὶ εἶπε, δύναται, τοῦ λοιποῦ, ἀδιστάκτως νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῶν διαστάσεων τοῦ νεωτέρου ναοῦ, περὶ τῆς διατάξεως αὐτοῦ, ὡς, ὅπερ καὶ τὸ σπουδαιότερον, καὶ περὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ, τῶν διαστάσεων αὐτοῦ καὶ τοῦ ρυθμοῦ. Φεύγομεν εὐχαριστημένοι».

Καί, ἤδη, εὐχαριστῶν καὶ ἐγὼ τὴν Ὑμετέραν Ὑψηλότητα καὶ γραπτῶς ἔτι, διὰ τὴν ἥν μοὶ ἀνέθεσε τιμητικωτάτην, ὁμολογουμένως, κυβερνητικὴν ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν περιφήμων τούτων ἀνασκαφῶν.

Μένω μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ

Εὐπειθέστατος

Β. Δ. Θεοφανείδης.

Ἐν Τηγανίῳ τῇ 3 Δεκεμβρίου 1910.

Τοιαῦτα τὰ ἀποτελέσματα τῶν γενομένων ἀνασκαφῶν μέχρι τῆς 4 Δεκεμβρίου 1910, κατὰ τὰς σχετικὰς ἐκθέσεις τοῦ ἐφόρου κ. Βασιλείου Θεοφανείδου.

Τρία, κυρίως, τυγχάνουσι, κατ' ἐμέ, τὰ σπουδαιότερα ἐξαγόμενα ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων ἀνασκαφῶν:

α΄.) ὅτι ἀπεκαλύφθησαν αἱ διαστάσεις τοῦ μεταγενεστέρου περιφήμου ναοῦ· β΄.) ὅτι ἐβεβαιώθη ἡ ὕπαρξις τοῦ ἀρχαιοτέρου μικροτέρου ναοῦ, ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ὁποίου ἀνηγέρθη ὁ μεταγενέστερος· καὶ γ΄.) ὅτι ἐπηλήθευσεν ἡ παράδοσις, καθ' ἣν ὁ προγενέστερος ναὸς ἐπυρπολήθη.

Ὁ ναὸς ἦτο περίπτερος καὶ δίπτερος, δυνάμεθα δὲ νὰ τὸν ὀνομάσωμεν καὶ ὀκτάστυλον, διότι εἶχεν ὀκτὼ στήλας εἰς τὴν πρόσοψιν. Παρουσιάζει, οὐδὲν ἧττον, δύο περίεργα φαινόμενα τὸ Ἡραῖον τῆς Σάμου:

α΄.) ὅτι αἱ στῆλαι τοῦ ὀπισθοδόμου εἰσὶν οὐχὶ ὀκτώ, ὡς αἱ τῆς προσόψεως, ἀλλ' ἐννέα· καὶ

β΄.) ὅτι ἡ ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασις τῶν στηλῶν τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου τυγχάνει ἄνισος.

Τὸ δεύτερον τοῦτο φαινόμενον πρώτην ἤδη φορὰν παρουσιάζεται εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς ἀρχαιολογίας καὶ ἐφείλκυσε σπουδαίως τὴν προσοχὴν τοῦ σοφοῦ ἀρχαιολόγου κυρίου Θεοδώρου Βήγανδ. Ἀλλὰ καὶ τὸ πρῶτον φαινόμενον, τὸ τοῦ ἀνίσου ἀριθμοῦ τῶν στηλῶν τοῦ προνάου καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου, τυγχάνει, κατ' ἐμέ, ἄξιον παρατηρήσεως, διότι, ὡς ἀνωτέρω ἀνέφερον, οἱ ναοὶ τῶν ἀρχαίων εἶχον ἴσον ἀριθμὸν στηλῶν εἴς τε τὸν πρόναον καὶ εἰς τὸν ὀπισθόδομον καὶ ἐκαλοῦντο τετράστυλοι, ἑξάστυλοι, ὀκτάστυλοι ἢ δεκάστυλοι, ἐὰν εἶχον εἰς τὸν πρόναον καὶ τὸν ὀπισθόδομον ἀνὰ τέσσαρας ἢ ἀνὰ ἓξ ἢ ἀνὰ ὀκτὼ ἢ ἀνὰ δέκα στήλας. Ἀλλὰ πῶς θὰ ὀνομάσωμεν τὸ Ἡραῖον, ὅπερ εἶχεν ὀκτὼ μὲν στήλας εἰς τὸν πρόναον, ἐννέα δ' εἰς τὸν ὀπισθόδομον; Περὶ τῶν ζητημάτων τούτων καὶ περὶ τοῦ ὅλου ἐν γένει οἰκοδομήματος θ' ἀναμείνωμεν τὰς πληροφορίας καὶ τὰς γνώμας τοῦ σοφοῦ ἀρχαιολόγου κυρίου Βήγανδ.

* *
*

Καθ' ὅλον τὸ χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ διήρκεσαν αἱ ἀνασκαφαί, ἐχρησιμοποιήθησαν 9,023 ἡμερομίσθια, εἰργάσθησαν, τουτέστι, 9,023 ἐργάται. Ἀπὸ δὲ τῆς 12 Ὀκτωβρίου προσελαμβάνοντο καὶ ἐργάτιδες. Ἅπας ὁ ἐργατικὸς οὗτος κόσμος προήρχετο, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐκ τῶν δήμων Μύλων, Παγώνδου καὶ Τηγανίου. Τὸ Σάββατον ἑκάστης ἑβδομάδος τακτικώτατα ὁ κ. Θεόδωρος Βήγανδ ἐξώφλει τὰ ἡμερομίσθια τῶν ἐργατῶν, οἵτινες ἀπεχώρουν εὐγνωμονοῦντες.

Ἅπαντα τὰ εὐμετακίνητα ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα κατεγράφοντο τακτικῶς καὶ κατετίθεντο εἰς τὸ σχηματισθὲν ἐπιτόπιον μουσεῖον, οὗτινος τὴν φύλαξιν, κατὰ τὴν διακοπὴν τῶν ἐργασιῶν, ἀνέθετο ὁ κ. Βήγανδ εἰς εἰδικὸν φύλακα, ὑπ' αὐτοῦ διορισθέντα, ἔχοντα δὲ καὶ τὴν ἐντολὴν νὰ φυλάττῃ ἐν ταὐτῷ καὶ τ' ἀνασκαφέντα μέρη. Περὶ τῆς ἀσφαλεστέρας φυλάξεως τοῦ μουσείου καὶ τῶν ἀνασκαφέντων μερῶν ἔλαβα καὶ ἐγὼ πρόνοιαν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς Ἐντίμου Βουλῆς.

* *
*

Ἐνταῦθα τέμνω τὸν λόγον, δὲν δύναμαι ὅμως ἀλλ' ἢ νὰ ἐκφράσω λύπην ζωηρὰν διὰ τὴν ἀδιαφορίαν, ἣν ἐπιδεικνύουσι πρὸς τὰς ἐνεργουμένας ἀνασκαφὰς τοῦ περιλαλήτου Ἡραίου πάντες οἱ παρ' ἡμῖν καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι ἀκόμη, οἵτινες, ὡς ἐκ τῆς μορφώσεως αὐτῶν καὶ τῶν σπουδῶν, ἃς ἐποιήσαντο, χρέος εἶχον, ἅπαξ, τοὐλάχιστον, μέχρι τοῦδε, νὰ ἐπισκεφθῶσι τὸ Ἡραῖον. Ἡ τοιαύτη ἀδιαφορία οὐδεμίαν δύναται νὰ εὕρῃ δικαιολογίαν. Ἐὰν δὲ προβαίνω εἰς τὴν παρατήρησιν ταύτην, τοῦτο πράττω ἵνα διεγείρω τὸ ἐνδιαφέρον ὑμῶν πρὸς ἔργον, ὅπερ κλέος οὐ μικρὸν θὰ προσπορίσηται εἰς τὴν Νῆσον, καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι οἱ ἐν ἡμῖν δυνάμενοι, ἀφοῦ ἐπισκεφθῶσι τὸν ναόν, θὰ εἴπωσιν ἡμῖν ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου πράγματα σημαντικώτερα καὶ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα τῶν ὅσων ἐγὼ εἶπον τὴν ἑσπέραν ταύτην, χρησιμοποιήσας εἰς τὴν παροῦσαν διάλεξιν τὰς ὀλίγας στιγμάς, ἃς ἠδυνήθην νὰ ὑποκλέψω, πρὸς τοῦτο, ἐκ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων ἀσχολιῶν μου, καὶ ἀπασχολήσας τὸν πολύτιμον χρόνον ὑμῶν ἐνταῦθα.

Χαίρετε.

Ἐν Λιμένι Βαθέος Σάμου, τῇ 16 Ἰανουαρίου 1911.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΕΜΜ. ΚΟΠΑΣΗΣ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΗ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑ

Ἐντολῇ τοῦ κ. Θ. Βήγανδ, ἀφίκετο εἰς Σάμον, οὐ πρὸ πολλοῦ, ὁ μηχανικὸς κ. Α. von Gerkan ἵνα καταμετρήσῃ ἀκριβέστατα τὰς διαστάσεις τοῦ Ἡραίου καὶ παρασκευάσῃ τεχνικὸν σχεδιογράφημα, ἀναπαριστᾶνον τὸν περιλάλητον ναόν.

Ὁ κ. von Gerkan εἰργάσθη ἐπί τινας ἡμέρας, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ Ἐφόρου τῶν ἀνασκαφῶν κ. Β. Θεοφανείδου, καὶ ἐξεπλήρωσε τὴν ὡς εἴρηται ἐντολὴν αὐτοῦ, παρεσκεύασε δὲ δύο σχεδιογραφήματα, ὧν τὸ ἓν μοὶ ἐπέδωκε, καθ᾽ ἃς εἶχεν ὁδηγίας καὶ διαταγὰς ἐκ μέρους τοῦ κ. Θ. Βήγανδ.

Κατὰ τὸ σχεδιογράφημα τοῦτο, ὅπερ ἐπέδειξα καὶ εἰς τὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον κατὰ τὴν τακτικὴν συνεδρίαν αὐτοῦ τῆς 9ης Φεβρουαρίου 1910, δοὺς καὶ τὰς δεούσας ἐπ᾽ αὐτοῦ ἐξηγήσεις, τὸ μὲν μῆκος τοῦ Ἡραίου εἶναι μέτρ. 108 καὶ 730|1000, τὸ δὲ πλάτος αὐτοῦ μέτρ. 52 καὶ 414|1000 καὶ τὸ πλάτος τῆς κλίμακος τῆς εἰσόδου μέτρ. 5 καὶ 940|1000.

Ὁ ναός, ὡς ἀνέφερον ἐν τῇ διαλέξει μου, ἦτο περίπτερος καὶ δίπτερος, κατὰ τὸ ὑπ᾽ ἀριθμ. 1 σχῆμα τῶν περιπτέρων καὶ διπτέρων ναῶν, τὸ περιεχόμενον ἐν τῷ ἐπισυνημμένῳ ὑπ᾽ ἀριθμ. 1 πίνακι. Ἑκάστη τῶν κατὰ μῆκος δύο κιονοστοιχιῶν, αἵτινες ἀπετέλουν τὸ περιστύλιον, συνέκειτο ἐξ εἴκοσι καὶ τεσσάρων στηλῶν. Ὁ ὅλος ὁ ἀριθμὸς τῶν στηλῶν τοῦ περιστυλίου, τῶν τοῦ προνάου καὶ τῶν τοῦ ὀπισθοδόμου, μετὰ τῶν ἐν τῷ ἐσετερικῷ τοῦ τε προνάου καὶ τοῦ ὀπισθοδόμου τοιούτων, ἦτο 131. Ὀρθῶς ὅθεν ἀναφέρουσιν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ὅτι τὸ Ἡραῖον ἦτο ὁ μέγιστος τῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα γνωστῶν ναῶν ἐν Ἑλλάδι καὶ Ἐλάσσονι Ἀσίᾳ.

Ἐν Λιμένι Βαθέος Σάμου, τῇ 26 Φεβρουαρίου 1911.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΕΜΜ. ΚΟΠΑΣΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΚΡΙΣΕΙΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ

Α.

Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀνωτέρω διάλεξιν ἡ ἐνταῦθα ἐκδιδομένη ἐφημερὶς «Νέα Σάμος», ὑπὸ τὸν τίτλον «τὸ ἐν Σάμῳ Ἡραῖον καὶ αἱ εἰς αὐτὸ διενεργούμεναι ἀνασκαφαί», ἐδημοσίευσε τὸ κατωτέρω ἄρθρον ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμὸν 120 καὶ ὑπὸ χρονολογίαν 20 Ἰανουαρίου 1911 φύλλῳ αὐτῆς.

«Τὴν 5ην ὥραν μ. μ. τῆς παρελθούσης Κυριακῆς 16 τρέχοντος μηνὸς ε. ε. ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Πυθαγορείου Γυμνασίου, συνεδριάζοντος τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ κ. Ἡρακλέους Θαλασσινοῦ, ἡ Α. Ὑψηλότης ὁ Ἡγεμὼν Ἀνδρέας Ἐμμ. Κοπάσης ἐποιήσατο διάλεξιν περὶ τοῦ ἐν Σάμῳ Ἡραίου καὶ τῶν ὑπὸ τοῦ διασήμου Γερμανοῦ ἀρχαιολόγου κ. Θ. Βήγανδ γινομένων εἰς αὐτὸ ἀνασκαφῶν, μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν διαρκέσασαν. Ἡ αἴθουσα, φιλοκάλως κεκοσμημένη καὶ πεφωταγωγημένη, ἐπληρώθη πολλοῦ καὶ ἐκλεκτοῦ ἀκροατηρίου, μεθ' ὅλην τὴν δριμύτητα τοῦ ἐπικρατοῦντος ψύχους.

Κατὰ τὴν διάλεξιν παρέστησαν ἡ Α. Ὑψηλότης ἡ Σεπτὴ Ἡγεμονίς, ὁ κ. Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς ἀξιοτίμου κυρίας του, ἡ ἀξιότιμος κυρία τοῦ Βουλευτοῦ Μαραθοκάμπου, ὁ κ. Πρόξενος τῆς Γερμανίας, οἱ Ἔντιμοι Βουλευταί, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ καὶ πάντες οἱ Γερμανοί. Ἡ Α. Ὑψηλότης ὁ Ἡγεμών, ὁ μέγας ρήτωρ τῆς Σιωνίτιδος Ἐκκλησίας, ὁ ἀκάματος σκαπανεὺς τῆς ἀρχαιολογίας, ἀνέφερε δι' ὀλίγων τὴν εἰσήγησιν, ἣν ἐποιήσατο εἰς τὴν Γενικὴν τῶν Σαμίων Συνέλευσιν περὶ τῆς ἀνάγκης ἀνασκαφῶν ἐν τῷ Ἡραίῳ ἵνα ἔλθωσιν εἰς φῶς οἱ κεκρυμμένοι θησαυροὶ τῆς ἀρχαιότητος καὶ οὕτω ἡ Νῆσος ἡμῶν προσπορίσηται. οὐ μόνον ἄφθιτον κλέος, ἀλλὰ καὶ ὑλικὰς ὠφελείας, τὴν ὁμόφωνον ἀπόφασιν τῆς Συνελεύσεως, τὰ τῆς συμβάσεως μεταξὺ τῆς Διοικήσεως καὶ τοῦ πεπνυμένου ἀρχαιοδίφου κ. Βήγανδ, τὴν ἐπικύρωσιν ταύτης, τὰ τῆς ἀπαλλοτριώσεως τοῦ ἐδάφους, ἐνῷ ἔμελλον νὰ ἐνεργηθῶσιν αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ ἄλλα πρὸς τὸ θέμα συναφῆ προέταξε μεθοδικώτατα. πρὸς παρασκευὴν τοῦ ἀκροατηρίου διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ σπουδαίου τούτου θέματος. Εἶτα ὡμίλησε περὶ τῆς πολιούχου τῆς Νήσου Θεᾶς Ἥρας, ἀναπτύξας εὐρύτατα τοὺς μύθους, οὓς ἡ καλλιτεχνικὴ φαντασία τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ λογογράφων ἔπλασε καὶ δι' αὐτῶν περιέβαλε τὴν Θεάν, ἥτις, κατά τινα παράδοσιν, ἐγεννήθη ἐν Σάμῳ παρὰ τὸν ποταμὸν Ἴμβρασον ἢ Παρθένιον ὑπὸ δένδρον, ὅπερ ἔθαλλε μέ-

χρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Παυσανίου. Ἀκολούθως, μετ' ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας ἀνέπτυξε τὰ περὶ τῆς διατάξεως καὶ διαιρέσεως τῶν ἀρχαίων ναῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ Ἡραίου, ὅπερ, κατὰ τὰς ὁμολογίας τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἦν τὸ ἔκπαγλον καλλίστευμα τοῦ ἀρχιτέκτονος Σαμίου Ροίκου καὶ διεκρίνετο πάντων τῶν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ Ἐλάσσονα Ἀσίαν εὑρισκομένων ναῶν. Ἐξήτασε τὸν Ναὸν τοῦτον ἱστορικῶς, ἀνέφερε τὰ περὶ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ καὶ τῶν ἑκατέρωθεν αὐτῆς ἀγαλμάτων καὶ κτιρίων, σύναμα δὲ καὶ περὶ τῆς πόλεως μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ βασιλικῶν Ἀνακτόρων, τῆς ἀγορᾶς, τοῦ Βουλευτηρίου, τῶν θεάτρων, ἐπειπὼν ὅτι τὰ πλούσια ἀναθήματα καὶ τὰ ἀγάλματα τοῦ τε Ναοῦ καὶ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ ἐσύλησαν Ρωμαῖοι Αὐτοκράτορες καὶ ἄλλοι ἵνα διακοσμήσωσι τότε μὲν τὰ Ἀνάκτορα αὐτῶν, νῦν δὲ τὰ Μουσεῖα τῆς αἰωνίας πόλεως καὶ ὅτι πολλὰ τῶν μαρμάρων τοῦ περιλαλήτου Ναοῦ ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς ἀνέγερσιν παρακειμένου χριστιανικοῦ Ναοῦ. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν ἀρχαίων κειμένων καὶ τῶν γνωμῶν τῶν περὶ τὰ τοιαῦτα εἰδικῶν ἐρειδόμενος, ἀνέπτυξε διὰ μακρῶν καὶ μετὰ χάριτος τὰ περὶ τῆς τελέσεως τῶν ἑορτῶν ἐν τῷ Ἡραίῳ.

Ἐν τέλει ἀνεκοίνωσεν ὁ ῥήτωρ ἐν ὀλίγοις τὰ σπουδαῖα μέχρι τοῦδε πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν. Ὁ ναὸς οὗτος ἀναφέρεται ἱδρυθεὶς κατὰ τὴν 12ην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα, ἐπυρπολήθη δὲ βραδύτερον κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Τὸ δὲ εἰς φῶς νεωστὶ ἐλθὸν κρηπίδωμα, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Θ. Βήγανδ, ἐγένετο ἐπὶ τοῦ πρώτου καέντος. Ὁ ἀνακαλυφθεὶς Ναὸς ἦτο περίπτερος ἰωνικοῦ ρυθμοῦ, παρὰ τὰ μέχρι τοῦδε παραδεδεγμένα, ἔχων εἰς μὲν τὸν πρόναον ὀκτὼ στύλους ἀπέχοντας ἀπ' ἀλλήλων 4 1)2 μέτρα, εἰς δὲ τὸν ὀπισθόδομον ἐννέα, ὧν ἡ ἀπόστασις εἶνε ρυθμική, μοναδικὸν φαινόμενον μεταξὺ πάντων τῶν Ναῶν τῆς ἀρχαιότητος.

Ἡ Αὐτοῦ Ὑψηλότης ὁ Ἡγεμών, φύσει φωτεινὴν τὴν ἀντίληψιν ἔχων καὶ διὰ μακρῶν καὶ ἐπιπόνων ἀρχαιολογικῶν μελετῶν ἀσκηθείς, κατεκήλησε τὸ ἀκροατήριον διὰ τῆς διαλέξεώς Του ταύτης καὶ ὀξὺ αἴθυγμα πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν ἐν τῷ Ἡραίῳ ἀνασκαφῶν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ κατέλιπε, ἀπέδειξε δὲ κατὰ τὴν διάλεξιν ταύτην κρίσιν ὀξεῖαν καὶ πλοῦτον γνώσεων ἀρχαιολογικῶν, ἃς ἐκτήσατο ἀναδιφῶν τὰ ἀθάνατα ἔργα τῆς ἀειφώτου ἀρχαιολογικῆς εὐκλείας».

B.

Ἡ ἐν Σμύρνῃ ἐκδιδομένη ἐφημερὶς «La Réforme», ἧς διευθυντὴς εἶναι ὁ Δόκτωρ Ν. Τσουρουκτσόγλου, ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμὸν 17 καὶ ὑπὸ χρονολογίαν 23 Φεβρουαρίου 1911 φύλλῳ αὐτῆς τὰ ἑπόμενα:

Lés fouilles à "Hiréon,,—Une dissertation de S. A. le Prtnce.

M. le Dr Th. *Wiegand*, le savant archéologue, à qui on doit tant de fouilles archéologiques dans notre *Vilayet*. en a entrepris aussi à Samos. Ces fouilles ont été couronnées de succès. A cet effet, on nous écrit de *Vathy* à la date du 15 février:

«*D*imanche dernier.à 5 h. de l'après-midi,dans la grande salle du Syllogue Pythagore, *S*. A. André Emm. Kopassis, a fait pendant une heure et demie une dissertation sur les fouilles archéologiques pratiquées à «Hireon» de *S*amos, par le célèbre archéologue allemand, M. le *D*r Th. *Wiegand*. Un auditoire aussi nombreux que choisi assistait à la conférence. On remarquait la présence de la Princesse, des consuls de Grèce et d'Allemagne, du commandant de la garnison et de tous les allemands. *S*. A. le Prince,qui est le grand orateur de l'Eglise de Sion et pionnier infatigable de l'archéologie a, dans l'introduction de son discours, fait mention des paroles qu'il avait prononcées à l' Assemblée générale sur l'utilité des fouilles à Hiréon,afin que les trésors cachés soient mis à jour pour la gloire de l' ile et pour ses intérêts matériels. Il a rappelé la décision prise, à l' unanimité de l' Assemblée, la convention passée entre l' archéologue M. *W*iegand et le gouvernement, la ratification de cette convention et l' accomplissement de toutes les formalités. Il a parlé avec beaucoup d' éloquence de l' ile antique, de la déesse Héra (Junon) et des mythes que la fantaisie des anciens poètes et des écrivains a créés et dont elle a enveloppé la déesse, qui d' après une légende est née à *S*amos, près du fleuve «Imbrasos» ou «Parthénion», sous l' arbre resté célèbre jusqu'au temps de Pausanias. Il a ensuite developpé avec une exactitude scientifique la division et la disposition des

anciens temples et en premier lieu celui de Junon, temple qui, d' après les affirmations des anciens auteurs, était une construction superbe et merveilleuse de l' architecte *S*amien Roikos, la plus belle parmi celles de la Grèce et de l' Asie-Mineure. *S*on Altesse a fait l' historique de ce temple; il a parlé de la *V*oie sacrée, des statues et des édicules, placés sur les côtés, ainsi que de la ville même avec les palais royaux, l' Agora, le Parlement et les Théatres; il a ajouté que les riches trésors et les statues du temple et ceux de la voie sacrée avaient été enlevés par les Empereurs Romains dans le but d'orner leurs palais et d'enrichir les Musées de Rome. Plusieurs marbres de ce célèbre temple ont été même employés à la construction d'une église chrétienne primitive.

*S*e basant ensuite sur le texte des anciens écrits, *S*on Altesse Kopassis effendi a fait, avec beaucoup de grâce, un exposé détaillé de la célébration des fêtes à «Hiréon». Continuant son discours, l' orateur a fait connaître à l' assistance les intéressants résultats des fouilles. Ce temple a été construit au XIIe siècle av. J. C. et il a été, d'après l' attestation des anciens auteurs, détruit par le feu.

D' après l' opinion de M. le *D*r *W*iegand, la base qui a été nouvellement mise à jour, a été ajoutée aux anciens fondements. Le temple était, contrairement à tout ce qui avait été dit jusqu'à présent, un édifice de style ionique avec un péristyle à huit colonnes distantes l' une de l'autre de 4 1/2 mètres, et derrière le temple neuf colonnes rythmiquement placées, phénomène unique dans la composition des temples dans l' antiquité.

Le discours le *S*on Altesse a été très goûté par les assistants et a éveillé la curiosité de tous d' aller voir les fouiles de l' «Hiréon».

Son Altesse le Prince a prouvé encore une fois qu'il est aussi bon administrateur que savant archéologue».

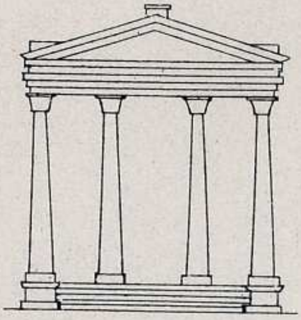

Ναὸς ἀμφιπρόστυλος, τετράστυλος
Πρόσοψις

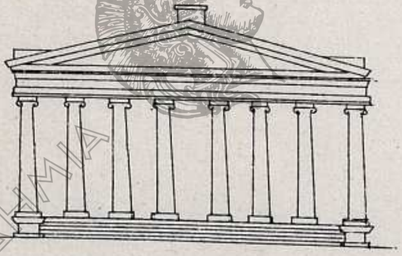

Ναὸς ὀκτάστυλος
Πρόσοψις

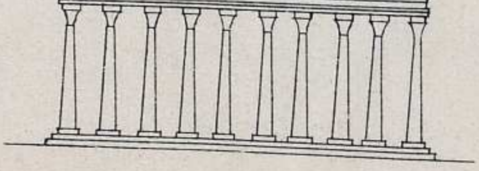

Ναὸς δεκάστυλος
Πρόσοψις

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

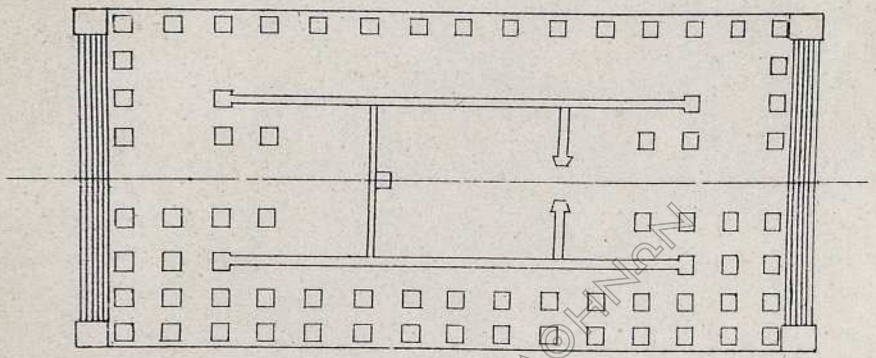

Ναὸς περίπτερος ψευδοδίπτερος, ὀκτάστυλος

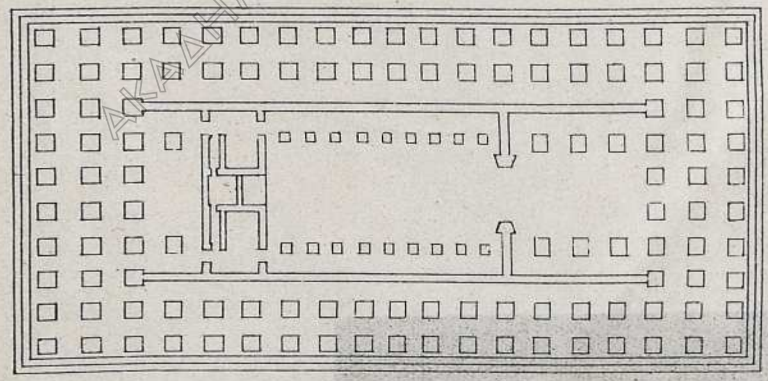

Ναὸς περίπτερος, δίπτερος, δεκάστυλος

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
007000023390

Πωλεῖται πρὸς ὄφελος
τῆς Φιλοπτώχου Ἑταιρείας τῶν Κυριῶν
ἐν Σάμῳ.

Τιμᾶται γροσίων 3.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ